

Elisabeth Beck-Gernsheim

FEKETE ZSIDÓK ÉS GÖRÖG NÉMETEK

AZ ETNIKAI BESOROLÁS KÉRDÉSE
A GLOBALIZÁCIÓ KORÁBAN

Eredeti tanulmány: Beck-Gernsheim, Elisabeth (1998): Schwarze Juden und griechische Deutsche. Etnische Zuordnung im Zeitalter der Globalisierung. In: *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Szerk.: Ulrich Beck. Suhrkamp: 125–167.

Az írás az etnikai besorolást elméleti szempontból társadalmi konstrukciónak tekinti és az ebből adódó nehézségeket és problémákat elemzi. Kiindulópontja a globalizálódó világ következtében átalakuló kategóriák, ugyanakkor ezzel csak rámutat a besorolás lényegéből fakadó, így más korokban is létező problémákra. A csoportokat létrehozó és azokat egymástól (elviileg) elkülönítő fogalmaknak a jelentősége a társadalmi erőforrásokból való részesülés és kizárás. Ennek végrehajtásához az adminisztrációnak rögzíteni kell a csoportok amúgy rögzíthetetlen közös tulajdonságait. Az így létrejövő etnikai kategóriák számos jelentéssel bővülnek. Bemutatják, hogy az adott csoport hogyan akarja magát látni, illetve hogyan akarják őket látni mások. A fogalmakat jelző kifejezések értékterheltek, gyakran diszkriminatívva válnak. Ezek teljes elvetése azonban dilemmába ütközik, mivel akár később az újrafelfedezett identitás részévé válhatnak. Ugyanígy az új kategóriák egyszerre hozhatnak reményt keltő kezdetet és új gettósítást.

A TÁRSADALMI REND PROBLÉMÁJA¹

Melissa Meyer fehér, férje, Thallius Massey indián apától és fekete anyától származik. Nemrég fontos győzelmet arattak a floridai hatóságokkal szemben. Az iskolai nyomtatványok ugyanis egészen addig csupán a fekete, az ázsiai és a latin-amerikai diákok származási kategóriáit ismerték el. A Melissa Meyer és Thallius Massey fiához, Jordanhez hasonló gyerekek nem fértek bele e hatósági kategóriák egyikébe sem, így a származásukat tudakoló kérdésnél az „egyéb” nevű opciót kellett megjelölniük. Mivel Jordan szülei ezt diszkriminálónak érezték, kiharcolták, hogy a megnevezést ezentúl a „multiracial”² kategóriájával helyettesítsék Florida összes hivatali nyomtatványán (SZ-Magazin 1995).

E történet több szempontból is jelzésértékű. Az USA-ban, Németországban és a világ többi országában ugyanis az utóbbi évtizedekben, vagy még inkább években jelentősen nőtt a kétnemzetiségű vagy bikulturális párok száma. Vagyis: egyre gyakrabban fordul elő, hogy olyan emberek lépnek kapcsolatra egymással, akik származásukat tekintve különbözőek (akár a nemzetiség, akár a kultúrkör, vallás vagy bőrszín alapján). Általuk, és még inkább a gyerekeik által egyre növekszik azoknak a személyeknek a száma, akik nem férnek bele a gondolkodásunk és a hivatali nyilvántartások áthagyományozott

---

1 *Gesellschaftliches Ordnungsproblem* – az 'Ordnung' kettős jelentéssel rendelkezik, egyszerre jelenti a társadalmi rend és a társadalmi elrendezés problematikáját – *a ford.*

2 Egyszerre több rasszhoz tartozó, e tekintetben vegyes származású személyek. A 'faj' kifejezésének az angolszásztól jelentősen eltérő magyar konnotációi miatt nem fordítottam magyarra a kifejezést – *a ford.*

kategóriába („feketék”, „olaszok”, „zsidók”). Ennek oka, hogy egyszerre tartoznak mind-egyik csoporthoz, és egyikhez sem. Mégis hova soroljuk be, minek nevezzük az olasz nagymamával rendelkező fekete bőrszínű zsidó fiatalembert?

Harry Mulisch a következőképpen jellemzi regénye hőségének, a sajátjához hasonló családtörténettel rendelkező Maxnak a hátterét: „származását tekintve holland, osztrák, zsidó és árja volt – mindez egyszerre, és épp ezért egyik sem. Azok közé tartozott, akik sehová sem tartoztak” (Mulisch [1992] 1995: 45). Hanif Kureishi, az angliai születésű, indiai származású író a következő szavakkal kezdi regényét: „Karim Amirnak hívnak, Angliában születtem, angol neveltetésben részesültem, angol vagyok – vagyis csak majdnem. Gyakran úgy tekintenek rám, mint egy fura angolra, egy új fajta képviselőjére, akit két nagy tradíció hozott világra [. . .]. Talán épp a kontinensek és a származás, az itt és ott, a kötődés és nem kötődés e különleges keveréke miatt vagyok egyszerre nyughatatlan és gyakran unott” (Kureishi 1990: 3).

Persze korábban is voltak – bár kisebb számban – olyan emberek, akik a kategóriák között a „pad alá” estek. A számbeli növekedés mellett a jelen újdonsága a minőségi változásban áll. Korábban a hasonló családokból származó gyerekek előtt csak egy út állt: hogy csakis az egyik származási oldalhoz kötődjenek, és ezáltal feladják, elfelejtsék és gyakran tudatosan el is hallgassák a másik oldalt. Az utóbbi években azonban határozottan megváltoztak az ezzel kapcsolatos beállítódások. Míg az USA egészen napjainkig „olvasztótégelyként” fogta fel önmagát (bár az már más kérdés, hogy ténylegesen mennyiben volt annak tekinthető), addig manapság új fejleményekről hallhatunk: egyre kevesebb ember kívánja magát származási hátterének kizárólag csupán az egyik vagy másik eleme mellett elkötelezni (Spickard 1989; Rosenblatt et al. 1995: 142, 203-tól; Tizard és Phoenix 1993: 3–4, 46-tól). Hasonló törekvések figyelhetők meg más országokban, nem utolsósorban Németországban is (Oguntoye et al. 1992). Ezek az emberek nem a félénk beilleszkedési kísérlet hívei, hanem öntudatosan pozitív énképük van: olyan identitásra formálnak igényt, amely a származás egyik elemét sem teszi kizárólagossá a másik rovására. Bikulturális vagy akár multikulturális identitással rendelkeznek – „fekete zsidóknak”, „japán amerikaiaknak” és „afonémeteknek” tartják magukat. Céljuk – ahogy arra egy ismert könyv címe is utal –, hogy *színt valljanak* (Oguntoye et al. 1992). Mottóik: „nem kell döntenem, mindkettő vagyok”, vagy élesebb megfogalmazásban: „nem vagyok fekete, sem fehér, hanem tarkabarka” (Teo 1994; illetve Schuhler 1992).

Az említett fejlemények – mint a kétnemzetiségű vagy bikulturális kapcsolatok számának növekedése, illetve a kettős vagy többszörös identitások terjedése – nem csupán a személyes döntések szféráját érintik. Társadalmi szempontból is gyúlékony ez, hiszen a modern nemzetállamokban az egyéntől folyamatosan azt követelik meg, hogy hozzárendelje magát, illetve hozzárendelhető legyen valamely nemzetiséghez vagy etnikai

származási csoporthoz. A nemzeti hovatartozás kérdése egész életünkön végigkísér minket. Egyértelmű, hogy az intézmények által könnyen feldolgozható válaszokat várnak el tőlünk, és ezek fogják meghatározni, milyen jogok és kötelezettségek jutottak nekünk, és mely szükségletekre formálhatunk igényt (legyen szó hadkötelezettségről, munkavállalási engedélyről vagy tartózkodási jogról). A közösség tagjai és az idegenek közti jogi megkülönböztetés tehát nem semleges, mivel a társadalmi erőforrásokból való részesülés, illetve az azokból való kizárás elveit fekteti le. A központi kérdés tehát az, hogy e jogok, teljesítmények, szolgáltatások és juttatások szempontjából ki legyen „kapun belül”, és ki maradjon „kívül”. Jürgen Habermas szerint a közösségi tagsággal járó státusz „alapján rendelik ki azokat az anyagi jogi helyzeteket, amelyek összességében az állampolgár értelmében vett polgár státuszát képezik” (Habermas 1992: 151–152).

Ezek alapján világos, hogy a nemzeti vagy kulturális határokat átlépő személyeknek már a pusztán létezése is problematikus a társadalmi rend szempontjából. Homokszemcsék a társadalmi gépezetben, hiszen nem sorolhatók be a megszokott egyszerű és egyértelmű kategóriákba. Kilógnak a sorból. Az állam uralmi igényei és a normál polgárok nézőpontjából túlzottan sokértelműek, már-már gyanúsak. Elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy ezeknek az áthagyományozott kategóriákba be nem sorolható embereknek mi is legyen a társadalmi (politikai, jogi) státusza. Mihez kezdjen velük a társadalom? Hogyan akarják önmagukat, és hogyan akarják a többiek őket látni, miként értelmezzük sajátos identitásukat? Ki helyezze el, sorolja be őket: ők maguk, vagy ez a társadalom illetékeségi körébe tartozzon? Mely elrendezési szabályok lehetségesek, melyek praktikusak, és melyek kívánatosak? Milyen konfliktusokat szülhet, ha ezt és ezt az értelmezést választjuk, és hogyan simítsuk el őket?

Ezek az eldöntendő alapkérdések (melyek időszerűségét, politikai robbanékony-ságát mi sem példázza jobban, mint a kettős állampolgárság körül kibontakozott parázs vita). Különböző társadalmak próbáltak e kérdésekre különféle válaszokat adni. A lehetőségek spektrumából e helyen csak kettőre szeretnék utalni. Egyrészt a társadalom megpróbálhatja dekrétumok és állami határozatok révén egyértelmű kategóriákba sorolni azokat, akik a származás vagy a családforma alapján valójában egyik áthagyományozott kategóriába sem férnek bele. Vagy a társadalom megkísérelheti, hogy létrehozzon e személyek csoportjai számára olyan új kategóriákat, amelyek tudatosan kihangsúlyozzák a köztes helyzetüket; nagy pedantériával folyamatosan új elrendezési elveket, felosztásokat és dobozkat hozhatnak létre. Mindkettőt számos történelmi példán keresztül lehetne szemléltetni. Az alábbiakban két ilyen példát szeretnék részletesebben is kifejteni. Elméleti szempontból mindkét megoldási kísérletet társadalmi konstrukciónak kell tekintenünk, még hozzá olyan társadalmi konstrukciónak, amelyek bizonyos nyilvánvaló okokból kifolyólag (hiszen megpróbálják a makacsul ellenálló valóságot egy önkényes

elrendezési sémába belefoglalni) kialakítják a maguk paradoxonjait, ellentmondásait és értelmetlenségeit – aminek komikus, illetve az érintettek számára gyakran rettenetes következményei is lehetnek.

AZ USA PÉLDÁJA – KI SZÁMÍT FEKETÉNEK?³

Az USA legtöbb szövetségi államában a feketék és a fehérek közötti házasságokat sokáig nemcsak hogy lenézték, hanem törvényileg is tiltották. Ennek ellenére az évszázadok folyamán mindig is létrejöttek olyan kapcsolatok feketék és fehérek között, amelyekből gyermekek születtek. A történész Paul Spickard szerint „míg a fehérek és a feketék közti szexuális kapcsolatnak régi, már-már tiszteletre méltó hagyományai vannak Amerikában, addig a vegyes házasság mindent összevéve új fejlemény. A rabszolgatartó korszakban a hivatalos, mindenféle keveredést tagadó ideológia leple alatt a kisszámú törvényes vegyes házasságok mellett viszonylag gyakori volt az eltérő bőrszínűek vadházassága és az erőszakos nemi közösülés. Leginkább a fehérek és a feketék közötti hatalmi különbségekől következtek az ilyen szexuális kapcsolatok” (Spickard 1989: 235–236).

E történelmi előzmények miatt jelentős számú embernek – főleg a feketéknek, de a fehéreknek is – van eltérő bőrszínű őse. Amíg kendőzetlenül érvényesült a faji diszkrimináció, a hétköznapi szinte minden aspektusával kapcsolatban folyamatosan napirenden voltak bizonyos alapvető kérdések (melyek ma sem tűntek el, csak szubtilisebb formát öltöttek). Hogyan bánjon a társadalom ezekkel az emberekkel? Mi legyen a jogi és társadalmi státuszuk, hogyan fog a környezetük rájuk reagálni? Mely iskolákba járhatnak, mely éttermekbe és szállodákba léphetnek be, mely klubokba nyerhetnek felvételt, és nem utolsósorban: kikkel köthetnek házasságot?

RENDTEREMTÉSI KÍSÉRLETEK

A társadalmi rend ily módon létrejött problémáját a 19. századi és 20. század elejei hivatalos népszámlálások során a megfelelő megkülönböztetések kialakításával próbálták orvosolni. Az általuk alkalmazott módszerek azonban elnagyoltak és önkényesek voltak, nem tudtak megfelelni a társadalmi viszonyok bonyolultságának, ami miatt – ha egyáltalán, akkor is csak – felszínes ismereteket tudtak nyújtani, így felettébb kétséges eredményekre

---

3 Az alábbiakhoz lásd különösen Davis (1991); Spickard (1989).

jutottak. Spickard leírásából világosan kiderül, mennyire véletlenszerűen, mindenféle rendszerességet nélkülözve sorolták be demográfiai csoportokba az embereket.

„A népszámlálási hivatal 1850-ben, 1860-ban, 1890-ben, 1910-ben és 1920-ban is összeszámolta mind a feketéket, mind a mulattokat, de a számlálások során nem értelmezték egységesen a *mulatt* kategóriáját. 1850-ben és 1860-ban a népszámlálók semmiféle útmutatást nem kaptak arra vonatkozóan, hogy ki is számít mulattnak. Így feltételezhető, hogy bőrszín, egyéb látható tulajdonságok vagy valamilyen más háttér-információ alapján tippeltek. 1870-ben, 1910-ben és 1920-ban a hivatal felmérői azt az utasítást kapták, hogy a »tiszta vérű négereket« feketeként« könyveljék el, míg »mindazon négereket, akiknek az ereiben fehérek vére is csörgedezik«, »mulattként« kellett feljegyezniük. Ezt a homályos szabályt 1890-ben rövid időre egy pontosabb kritériumrendszer váltotta fel, mely a mulattokat alcsoportokra bontotta. Eszerint a »feketék« olyan személyek, akik »legalább 3/8, de legfeljebb 5/8 részben«, míg a »negyedvérűek« és a »nyolcadvérűek« ennél kisebb arányban rendelkeztek néger felmenőkkel. A problémát természetesen az okozta, hogy a népszámlálók nem rendelkeztek annyi információval a családi háttérrel, hogy ilyen finom kategóriák szerint tudják besorolni az embereket. Az 1890-es népszámlálási beszámolóban pedig azt a beismerést olvashatjuk, hogy »ezek a számadatok igen pontatlanok« (Spickard 1989: 433).

Még súlyosabban merülhetett fel a rend problémája a hétköznapiakban, hiszen az emberek közötti viszonyok gyakran csak futó és anonim kapcsolatokon alapultak. Ilyen körülmények között még kevésbé van lehetőség (és idő) a családtörténet tanulmányozására és kifinomult megkülönböztetések alkalmazására. Egyszerű szabályok használatával rövidre kell zárni a kérdést. A nyílt faji diszkrimináció időszakában számos társadalmi szituációban (és főleg azokban, amelyek exkluzívnak számítottak) alkalmazták a „csak fehérek számára” elvét, ami egyszerűsége mellett nagyon is restriktív volt: „a fehérek által kieroszakolni kívánt szabály szerint mindenki feketének számított, akiben akár egy csepp »néger vér« is folyt” (Spickard 1989: 330). Csak azok lehettek részesei a szóban forgó helyzeteknek, akik „teljesen fehérek” voltak (vagy legalábbis ránézésre annak tűntek). Akik ellenben, bármilyen régen, de fekete ősszel is rendelkeztek, azoknak – amennyiben ez a külsejükön is meglátszott, vagy bármi más ok miatt tudtak róla – kívül kellett maradniuk. A „csak fehérek számára” azt jelentette számukra, hogy „belépni tilos”.

Már csak az maradt kérdéses, hogy hogyan járjanak el azokban az esetekben, ahol nem futó találkozásokról, hanem tartós, élethosszig tartó kapcsolatokról – magáról a házasságról – volt szó. Mivel a kor gondolkodása szerint ez nyilvános érdekeket érintett, az állam fenntartotta magának az e kérdésekkel kapcsolatos döntési jogot. Ahogy már

korábban említettem, szigorúan tiltották a feketék és fehérek közti házasságot (az utolsó ilyen törvényeket 1967-ben helyezték hatályon kívül⁴), ami a nem egyértelműen eldönthető esetek kapcsán ismét felvetette azt a kérdést, hogy ki is számítson feketének. Voltak olyan államok, amelyekben meglehetősen precíz értelmezési szabályokat és mennyiségi ismérveket fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban. E rendelkezések is ugyanazt a szimbolikus szabályt követték, mely szerint már egy csepp „fekete vér” is elég ahhoz, hogy valakit feketének tekintsenek. Meglehetősen érdekes kérdés az is, hogy a felmenők hányadik szintjéig próbálták meg felkutatni azt a bizonyos fekete vércseppet, és milyen különbségek voltak az egyes államok között. A láthatóan „liberálisabb” Oregonban csak a nagyszülőikig visszamenőleg vizsgálták a származást, és így az számított feketének, akinek legalább az egyik nagyszülője fekete volt. Louisianában és Észak-Karolinában ezzel szemben még az ükszüelőket is figyelembe vették, ami alapján már az is fekete volt, akinek legalább egy ükajja vagy ükanyja fekete volt (Spickard 1989: 375). Az ilyen távoli múltba visszavezető oknyomozás esetében nem is csodálkozhatunk azon, hogy e szabályokat gyakran alig lehetett a gyakorlatba átültetni, ami miatt esetleges és önkényes intézkedések születtek. „Tizenkét államban próbálták meg pontosan meghatározni, ki is az a »néger«. A legtöbb esetben azokat ítélték feketének, akikben legalább 1/8 részen »fekete vér« folyt. Ez persze nem volt egyenlő az afrikai genetikai örökség pontos arányával, hiszen akkor számított feketének az ember, ha legalább egy olyan dédszüelővel rendelkezett, akit a társadalom afrikai származásúnak vélt. A többi szövetségi állam pedig nem is bajlódott már definíciók felállításával, és a bírók, illetve az esküdttszék józan észre (*common sense*) épülő ítélőképességére bízta a kérdés eldöntését” (Spickard 1989: 386–387). William Zabel jogászként arra a következtetésre jut az *Interracial Marriage and the Law* (Vegyes házasságok és a jog) című művében, hogy „a négerség definíciója gyakran nincs törvényileg lefektetve, vagy ha mégis, akkor olyan ellentmondásos meghatározásokkal találkozunk, amelyek legtöbbször a legális fikció és a genetikai nonszensz sajátos keverékei, amiket szinte lehetetlen a gyakorlatban is alkalmazni. A törvényi meghatározások egyike sem tűnik elég precíznek ahhoz, hogy meg tudjunk felelni a jogállamiság alkotmányos követelményeinek, ami hatálytalanítja ezt a homályos büntetőtörvényt, amelynek értelmezése során az átlagos intelligenciájú embereknek találgatniuk kell, és amelynek gyakorlati alkalmazása során nagy különbségek figyelhetők meg” (Zabelt idézi Spickard 1989: 447).

ZAVAR, ELLENTMONDÁSOK, PARADOXONOK

Az eddig elmondottak alapján nem meglepő, hogy a vegyes házasságok alapján létrejött családok okozta rendprobléma aligha oldható meg a látszólag egyértelmű értelmezési szabályok segítségével, hiszen ezek a gyakorlatban inkább csak a zűrzavart növelik, semmint rendet teremtenek. Nem csak azért, mert már önmagában is abszurd az az eljárás, amely egyetlenegy „fekete vércsepp” megléte alapján ítéli meg az elődök összességét, hanem azért is, mert ezen túlmenően a múlttal kapcsolatos oknyomozás számára gyakran hiányoznak a megbízható adatok, ami túl nagy befolyást biztosít az emberi fantáziának és a különféle híreszteléseknek. Gyakran megfélekedeznek róla, de mindez szoros összefüggésben van a biológia és a genetika törvényeivel, egészen pontosan a véletlenszerű eloszlás elvével, ahogy azt Mendel öröklődés-tanában leírta (emlékezzünk csak vissza a piros, a fehér és a rózsaszínű virágokra). Az elv számunkra releváns központi tétele szerint gyakran csak a véletlenül múlik, hogy a fekete és fehér elődöket egyaránt felmutató vegyes családokba születő gyerekek milyen árnyalatú lesz a bőre. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy külső megjelenésükben a vér szerinti – vagyis az ugyanazoktól a szülők-től származó – testvérek is nagymértékben különbözhetnek egymástól, sőt: szélsőséges esetben olyannyira eltérőek lehetnek, hogy nem is tűnnek testvéreknek. A törvények és rendeletek ezzel szemben merevek: oly módon szabályozzák a kérdést, hogy nem hagy-
nak teret a természet véletlenszerűségei számára, így szükségszerű, hogy ellentmondásos, paradox és bizarr helyzetek sokaságát hozzák létre.

A következő példa is jól rámutat, hogy a hétköznapiakban ez furcsa, ártatlan vagy komikus tévedések forrásává válhat.

„Jó néhány északról érkezett halvány bőrű látogató számolt be arról, hogy amikor a déli államok buszain és stadionjaiban elfoglalták a feketék számára kijelölt helyeket, a felháborodott fehérek felszólították őket, hogy üljenek át az ő szekciójukba. Egyszerűen nem hitték el nekik, hogy feketék, és »nigger-imádóknak« szidták őket” (Spickard 1989: 334).

Olyan történetekről is olvashatunk néha, amelyekről – ha nem tudnánk róluk, hogy igazak – azt hihetnénk, hogy valamilyen író túláradó fantáziájának termékei csupán. Jó példa erre Walter White és Poppy Cannon házasságának esete, ami – mivel White híres ember volt – a maga idejében nagy figyelmet kapott az amerikai nyilvánosságban.

„Találkozásukkor a harmincöt éves White a New York-i irodalmár körök ünnepeit sztárja volt. [...] Alacsony volt, vékony, szőke hajú, kék szemekkel. Senki sem gondolta volna róla, hogy néger. De Atlantában feketeként nevelték, és elkötelezett

harcosa volt a feketék ügyének. Pályafutásának nagy részében az NAACP⁵ ügyvezető igazgatója volt, hogy aztán nyugdíjaztassa magát, amikor feleségül vette Cannont. [...] Bár Mary Cannon fehér volt, mégis jó néhány árnyalattal sötétebb volt White-énál a haja, a szeme és a bőre” (Spickard 1989: 277–278, 331–332).

White a következőképpen írta le önmagát és beállítódását:

„Néger vagyok. Fehér a bőröm, a szemeim kékek, a hajam pedig szőke. Semmilyen külső jegy nem árulja el rólam, hogy mely rasszhoz tartozom. [...] [De] nem vagyok fehér. Tudom és érzem, hogy nincs semmi, ami arra készítetne, hogy azt gondoljam, mégis az volnék. [...] Az egy dolog, hogy milyen színű a bőröm, a szívem és az eszem azonban valami mást mond” (White [1948] 1995: 3, 366).

Feltehetőleg sokkal gyakoribbak voltak azok a tragikus esetek és helyzetek, amelyek az érintettek megvetését és üldöztetését eredményezték. Ezt példázza az a házasság, amely – legalábbis a bírói ítélet szerint – a faji törvények ellen vétett, és így súlyos büntetések forrásává vált.

„1909. január 20-án egy richmondi bíró 18 év virginiai fegyházakban letöltendő szabadságvesztésre ítélte Marcus Lindsayt és feleségét, Sophyt. [...] Sophy Lindsay fekete volt. A férje is négernek gondolta magát, és mindig is feketék körében mozgott, de a bírósági ítélet szerint elegendő fehér előde volt, hogy fehérnek minősüljön” (Spickard 1989: 287–288).

Amennyiben a bőrszín válik az életesélyek kiosztásának fő szempontjává, és magát a bőrszín részben a természet véletlenszerűségei határozzák meg, ezért néhányan más-hogy néznek ki, mint ahogy a hivatalos besorolás szerint festeniük kellene, úgy ez olyan viselkedésminták kialakítására ösztönöz, amelyek célja a fennálló rendszer hiányosságainak és ellentmondásainak aktív kihasználása – vagyis az érintettek megpróbálnak menekülni a diszkrimináció elől: kibújni abból a hivatalos kategóriából, amelybe besorolták őket. Épp ez történt meg újra és újra, amikor a vegyes háttérű, de világos bőrszínű emberek egyszer csak elhagyták megszokott környezetüket, hogy egy új helyen teljességében „fehéreként” tudjanak élni (bár nyilvánvaló okokból kifolyólag nem tudjuk, hány ilyen eset fordult elő). Ezt jelölte a *'passing'* fogalma, aminek szabad fordítása: 'fehérré válni, fehérnek kiadni

---

5 National Association for the Advancement of Colored People (Nemzeti Társaság a Színes Bőrű Emberek Előrejutásáért): az afroamerikaiak jogaiért küzdő, 1909-ben alapított amerikai civil szervezet – a ford.

magát'. A benne rejlő drámaiság miatt a *passing* szárnyakat adott az emberek fantáziájának és félelmeinek, így számos regénynek, filmnek és televíziós sorozatnak szolgált alapanyagául (annak ellenére is létezett ez az ihlető hatása, ha a valóságban valószínűleg ritkábban fordult elő). Henry Louis Gates, a szintén vegyes hátterű, de elsősorban „feketének” számító családból származó irodalomtudós szemléletesen írta le önéletrajzában, hogy gyerekként a tévé előtt ülve miként élte meg az ilyen történeteket, továbbá milyen érzelmeket és heves reakciókat váltottak ki a szóban forgó jelenetek a fekete közönségből (Gates 1995: 23–24). Spickard pedig a *passing* vissza-visszatérő helyzeteit, lefolyásának tipikus mintáit és az érintettek által fizetett árat írta le. A *passing*

„ugyan szembement a faji diszkriminációra épülő rendszer szabályaival, de ettől még népszerű megoldást kínált az identitás ellentmondásainak megszüntetésére. Mindazonáltal az általa érintett emberek számára képest túlságosan nagy figyelemmel kísérték a *passing*ot. Talán épp azért, mert a fehérek egy részét iszonyú rettegéssel töltötte el az a rémképzet, hogy egyik napról a másikra kiderülhet: valójában nem is fehér az a személy, akivel az ágyukat eddig megosztották. Az 1920-astól az 1940-es évekig nem is nagyon találunk olyan feketékről szóló könyvet, aminek ne lett volna legalább egy *passing*gal kapcsolatos fejezete. A regényírók meglehetősen nagyvonalúan kezelték a kérdést. Előfordult például, hogy a *passing*ot végrehajtó személyeknek, az átlépőknek, egyik szülője sem volt fehér. A halvány bőr, az éles arcvonások és az egyenes haj számított, és ebből a szempontból mindegy volt, hogy az ösök közül ki volt fehér: lehetett az valamelyik nagyszülő, vagy még távolabbi felmenő is. [...] A *passing* leggyakrabban leírt formája a fajokat elválasztó határ alkalmi, rövid időre történő átlépése volt. [...] Tipikus minta, hogy a halvány bőrűek fehérnek adták ki magukat (vagy még gyakrabban nem is mondtak semmit a hovatarozásukról) annak érdekében, hogy a fehéreknek fenntartott étteremben, színházban tölthessék az estét, vagy kényelmesebb ülést kapjanak a vonaton. [...] Számptalan halvány bőrű nő dolgozott olyan áruházban, ahol nem voltak hajlandók feketéket foglalkoztatni. E személyeket folyamatos rettegéssel töltötte el a lehetőség, hogy egy fekete vásárló felismeri, és véletlenül elárulja őket. [...] A rövid idejű kísérletezgetés, vagy az egy időben mindkét oldalon való élés terhének hatására néhány nyughatatlan és bátor lélek végül amellet döntött, hogy véglegesen átlépi a határt. Ez volt a *passing* legnagyobb szenzációt kiváltó formája. [...] Az átlépők jelentős része számára az volt a legfájdalmasabb, hogy örökre el kellett búcsúzniuk családjuktól és barátaiktól, vagy adott esetben szó nélkül kellett távozniuk. Mások attól rettegtek, hogy leleplezik őket, megint mások pedig magányosak voltak, mivel nem merték senkire sem rábízni titkukat. Voltak olyan esetek is, ahol az átlépők

elmondták a dolgot a házastársuknak, de mindig csak akkor, ha már régóta stabil házasságban éltek. A többség azonban valószínűleg sohasem árulta el” (Spickard 1989: 333–336; lásd még Rogge 1965).

A nyílt faji diszkrimináció megszüntetésével és a feketék öntudatának növekedésével egyre ritkább, hogy bőrszín próbálnának „váltani”, vagy hogy ily módon akarnák élvezni a fehérek számára fenntartott kiváltságokat (Spickard 1989: 312–313). Állítólag már a másik irányú (a fehérből feketére) váltásra is vannak példák. Egy kaliforniai kisvárosban például nyilvános vitát folytattak arról, vajon igaz-e annak a politikusnak a kijelentése, aki szerint ellenfele hazudott önmagáról a kampány során, és fehér létére feketének adta ki magát, csak hogy politikai előnyökre tehesen szert.

„Mark Stebbins városi önkormányzati képviselő kék szemű, és a szülei is fehérek, mégis [...] feketeként kampányolt, és így nyert egy olyan körzetben, ahol többségben vannak a feketék és a spanyol ajkúak. Ralph White [...], akit Stebbins korábban legyőzött, kampányt indított Stebbins visszahívása érdekében. A fekete White szerint Stebbins hazudott a szavazóknak a faji hovatartozásával kapcsolatban, hogy megnyerje a választást. [...] Az önkormányzati képviselő származása vált ennek a San Franciscótól nagyjából ötven mérföldre északra fekvő városnak a legparásabb vitákat kiváltó politikai témájává. Stebbins állítása szerint abban a tudatban nőtt fel, hogy fehér, és csak Stocktonba költözése után jött rá fekete mivoltára. Tagadja, hogy politikai haszonszerzés céljából hazudott volna, amikor feketének vallotta magát. »Elfogadtam magam annak, ami szerintem vagyok, és ilyenek vallottam is magam. A döntésem a saját döntésem volt.« [...] White állítása, miszerint ellenfele hazudott faji hovatartozásával kapcsolatban, a kampány aktualitásain túl azt a kérdést is felveti, hogy vajon a rasszok választhatók-e. Stebbinsnek széles orra és göndör barna haja van, de arcbőre nem sötét árnyalatú. A jogosítványra szerint kék szemű. [...] Arra célozgatott, hogy az egyik felmenője olyan fekete volt, akinek sikerült átlépnie a fehérekhez.”⁶

Mi itt az igazság, mi a legenda, mi számít hamis vádnak, és mi csupán politikai megalkuvás? A maga nézőpontjából talán mindkét félnek igaza van: ahhoz (vagyis nem egyedül a bőrszín alapján) mérve, hogy mit tartanak a feketék társadalmi csoportjához való tartozás feltételének. Kicsit gyanúsán hangzik azért ez a történet. De valószínűleg csak arról volt szó, hogy szigorúan értelmezték azt a bizonyos egyetlenegy, mindent eldöntő „fekete vércseppre” vonatkozó szabályt. Csak épp az ellenkezője történt a tipikus

---

6 Lásd az *International Herald Tribune* cikkét (1984. április 26.).

esetnek, amikor is a politikai ellehetetlenítés és a társadalmi diszkreditálás céljából különböző híresztelések alapján egy „fehér” személyt azzal vádolnak meg, hogy (kitalált vagy valós) fekete felmenőkkel rendelkezik.

Az eset egy dologra mindenképp felhívta a figyelmet: azok a kísérletek, amelyek a társadalmi rend hovatartozással összefüggő problémáját próbálják megoldani, a tévedések, a zavarodottság, a gyanúk és gyanúsítgatások kijárat nélküli labirintusába vezetnek. Épp azért, mert a társadalmi besorolási szabályok sohasem értékmentesek, emberi sorsokról: életesélyekről és privilégiumokról hoznak döntést, minthogy a társadalmilag megvetett kategóriába tartozók számára megaláztatást, kizárást és üldözést eredményez származásuk. Az is láthatóvá válik továbbá, hogy a „helyesnek” vagy „rossznak” tartott kategóriák csupán társadalmi konstrukciók, amelyek a társadalom hangulatától és az éppen aktuális politikai kurzustól függenek. Míg a rabszolgaság idejében a fekete bőrszín brutális elnyomással és kizsákmányolással járt, addig a jelenben, az új jogi szabályozás és a kisebbségek növekvő öntudatának korszakában az e csoportokhoz való tartozás néhány esetben előnyökkel is járhat, mert például hozzáférést biztosíthat bizonyos erőforrásokhoz (az oktatási rendszerben, a munkaerőpiacon vagy a lakások kiosztásánál). Ha valóban sor kerül erre – ami az általános gyakorlatot képviselő hátrányos megkülönböztetést megtörni igyekvő, pozitív diszkriminációt⁷ bevezető amerikai programok célja volt –, a társadalmi besorolás játékában is új kártyákat osztanak. Egy az amerikai etnikai csoportok jelenbéli viszonyait taglaló tanulmányban olvasható a megállapítás, miszerint az etnicitás olyan politikai konstrukciói jönnek létre, amelyeknek nem, vagy csak részben a származás az alapjuk, mert elsődleges forrásuk „az egyenlő esélyekért folytatott verseny” (Neckel 1997). Vagy másképp megfogalmazva: elhallgatjuk-e, vagy épp ellenkezőleg, felfedezzük és kihangsúlyozzuk fekete (indián, zsidó stb.) nagymamánk létét, nemcsak a magánjellegű preferenciáinkon és neurózisainkon múlik, hanem azon is, hogy milyenek a politikai körülmények, a kisebbségeket mekkora mértékben támogatják, illetve mennyire diszkriminálják őket, vagyis milyenek az ilyen vagy olyan származású elődeink meglétéből következő pozitív és negatív szankciók.

---

7 A tanulmány az USA-ban meghonosodott kifejezést, az *'affirmative action'* használja. Mivel ez lényegében azonos a magyar nyelvben is alkalmazott 'pozitív diszkrimináció' jelentésével, ez utóbbi használata mellett döntöttem – *a ford.*

KI SZÁMÍT ZSIDÓNAK? FEJEZETEK A NEMZETISZOCIALIZMUS TÖRTÉNETÉBŐL

1933-as hatalomra kerülésükkor a nemzetszocialisták rögtön elkezdtek gyakorlatba átültetni a korábbi írásaikban beharangozott intézkedéseket. Kezdetét vette a zsidók jogfosztása, elkülönítése és üldözése (lásd Walk 1981; Rosenstrauch 1988). Az intézkedések skálája a háziállatok tartásának, a nyilvános könyvtárak látogatásának, a parkbéli padok használatának; a mozi- és színházlátogatás tiltásától a foglalkozástilalmon, a hivatalokból való kizáráson, a vagyonekbozásokon át a személyek elviteléig, deportálásáig és megsemmisítéséig terjedt – mindent a célból, hogy „kimetsszék” a zsidóságot a „német nép testéből”.

Itt is felmerült a rend problémája. Az USA faji diszkriminációs politikája még egy viszonylag jól látható kritériumra, a bőrszínre tudott támaszkodni. Annak eldöntésénél azonban, hogy ki zsidó, nem tudtak ilyen jól érzékelhető szempontokat figyelembe venni. E kérdés már eleve jóval bonyolultabb volt.

Miután a zsidók szabadságát évszázadokon keresztül súlyosan korlátozták, a 19. század emancipációs aktusai során megadták nekik is a szabadságjogokat és az állampolgári jogokat. Bár ennek ellenére nagyon is fennmaradt a diszkrimináció és a zsidókkal szembeni előítéletesség, a 20. század eleje körül mégis lehetővé vált, hogy egyre több zsidó folytasson olyan életvitelt, ami alig különbözött a többségi társadalométól.⁸ E családok jelentékeny része eltávolodott a zsidó hagyományoktól és szokásoktól, sőt magától a zsidó vallástól is. Voltak olyanok, akik „háromnapos zsidókká” váltak (ez az ironikus kifejezés azokat jelölte, akik csak a három fő zsidó ünnep idején mentek el a zsinagógába); olyanok, akik teljesen elhagyták a zsidó vallási közösséget, és áttértek a kereszténységre; végül olyanok is, akik a szimbiózist megpróbálták átültetni a gyakorlatba, és a zsidó ünnepek mellett húsvétot és karácsonyt is ünnepeltek. Jó néhányan még szorosabbra fűzték a nem zsidó környezetükhöz fűződő viszonyukat, amennyiben nem zsidó emberrel léptek házasságra, hogy így „vegyes” családokat alapítsanak. Igazából mindegy volt, hogy ténylegesen gyakorolták-e a zsidó vallást, csak formálisan kötődtek a felekezeti közösséghez, vagy netán teljesen eltávolodtak tőle, a túlnyomó többség németnek tartotta magát, és Németországgal azonosította önmagát. Annál kevésbé érezték a 20. század elejétől egyre nagyobb számban bevándorló kelet-európai zsidósághoz közel magukat, sőt: egyfajta gyanakvó távolságtartással viseltettek velük szemben. Legelőször is németnek gondolták magukat, akik másodsorban zsidók

---

8 Lásd ehhez a Schultz által szerkesztett kötetben ([1978] 1986) található tanulmányokat.

is – ez fejeződött ki jellegzetes módon a hivatalos szervezetük nevében is (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens⁹).

Ilyen körülmények közepette kerültek a náci hatalomra. Az ő szempontjukból a következő problémáról volt szó: hogyan lehetne visszafordítani az asszimiláció folyamatát, hogyan lehetne ismét különbözővé tenni azokat, akik oly hasonlatossá váltak hozzánk? Kettős stratégiát követtek. Egyrészt beindult a propagandagépezet, amelynek zsidóságról rajzolt (torz) képe szerint a zsidók nem mások, mint „élősködők” a „német nemzet testén”, vagyis „idegenek”, „mások”. Ezzel párhuzamosan, ahogy arra fentebb már utaltam, azonnal nekiláttak a zsidókra vonatkozó különleges jog bevezetésének, vagyis a zsidók jogfosztásának és kirekesztésének.

AZ „ELKÜLÖNÍTÉS” FOKOZATAI

További problémát jelentett számukra, hogy miképp járjanak el ama szép számú¹⁰ „vegyes” családok esetében, amelyek a kölcsönös vonzalom, a közösen megélt minden napok, a házasság és a gyerekek révén zsidókat és nem zsidókat kötöttek össze. A nemzetiszocialisták számára különös veszélyforrást jelentettek e családok, mivel a német népet „métélyezték”. Így nem is meglepő, hogy a hatalom új birtokosai hamar olyan intézkedéseket hoztak, amik e csoport ellen irányultak, sőt amelyek célja a megsemmisítésük volt. Egyfelől nyomást gyakoroltak az ilyen házasságok nem zsidó tagjaira, hogy nyújtsák be a válókeresetet, és így szüntessék meg a házasságot (ezt néhányan meg is tették, sokan mások viszont nem). Szintén sok erőfeszítést tettek azért, hogy ne jöhessenek többé létre ilyen kapcsolatok. Az 1935. szeptember 19-én elfogadott „Törvény a német vér és a német becsület védelmében” a következőképpen rendelkezett:

1. § Zsidók és német vagy rokon vérű állampolgárok közti házasságkötés tilos. Az ennek ellenére kötött házasságok semmiek.

2. § Házasságon kívüli kapcsolat zsidók és német vagy rokon vérű állampolgárok között tilos.

---

9 Zsidó Vallású Német Állampolgárok Központi Egyesülete (a német elnevezésben más a sorrend: a német állampolgárságra vonatkozó szavak helyezkednek el előbb) – *a ford.*

10 A müncheni adatok például azt mutatják, hogy 1924-ben az ott élő és abban az évben házasságba lépő zsidók 55%-a választott nem zsidót házastársul. 1933-ban 52%-os, 1934-ben 37%-os volt ez az arány, 1935-re azonban betiltották a vegyes házasságokat (Selig és Seligmann 1983: 43). A Németország egészére vonatkozó adatokhoz lásd Oberlaender (1996: 27); Ben-Horin (1963).

De ott voltak még a korábban kötött és továbbra is fennálló házasságok, valamint az azokból származó gyerekek – ők hatalmas akadályát jelentették a náci deklarált céljának, hogy elválasszák egymástól a németeket és a zsidókat. A hatalom új birtokosai ennek is hamar nekiláttak: „az illetékes párt- és államhivatalok számos miniszter és államtitkár bevonásával már 1935 szeptemberében hosszú üléseket szenteltek e témának” (Adamot idézi Oberlaender 1996: 59). Végül egy meglehetősen bonyolult rendszerben állapodtak meg, melynek célja annak megállapítása volt, ki mekkora részben volt zsidó származású, illetve mi az, hogy zsidó, és ki számítson annak. Módszeresen, rendszerszerűen és bürokratikus módszerekkel határozták meg az elkülönítés fokozatait. A definíció értelmében „zsidó az, aki legalább három teljesen zsidó fajú nagyszülőtől származik. [...] Minden további nélkül zsidónak tekintendő az a nagyszülő, aki a zsidó hitközség tagja volt”. A továbbiakban – csak hogy a legfontosabb újonnan létrehozott kategóriákat említsük – megkülönböztették a „*Geltungsjudét*” a „*Glaubensjudét*”¹¹, az „egyszerű vegyes házasságot” a „privilegizált vegyes házasságtól”, valamint az „első fokú keverékeket” a „második fokú keverékektől”.

„A nürnbergi faji törvények két részre osztották az ún. félzsidókat, vagyis azokat a polgárokat, akik két zsidó nagyszülővel rendelkeztek. »*Geltungsjudénak*« hívták azokat a személyeket, akik vagy regisztrált tagjai voltak valamely zsidó vallási közösségnek, vagy zsidó házastársuk volt;¹² az »első fokú keverékek« pedig azok voltak, akiket megkereszteltek.¹³

Amikor az 1938-as pogromok során néhány vegyes házasságban élő zsidót is koncentrációs táborokba deportáltak, az »árja« származású házastársak panaszt tettek az állam második számú vezetőjénél, Hermann Göringnél. Jó egy hónappal később Göring titkos memorandumban tájékoztatta a birodalmi hivatalokat arról, hogy Hitler az ő tanácsára kettéválasztotta a vegyes házasságokat, és meg kell különböztetni egymástól az »egyszerű« és a »privilegizált vegyes házasságokat«. Privilegizált volt az a vegyes házasság, amelyben a nő volt zsidó, vagy ahol a házastársaknak legalább egy megkeresztelt gyermekük volt; az összes többi vegyes házasság egyszerűnek számított” (Stolfus 1989: 10).

---

11 *Glaubensjude*: zsidó vallási közösség tagja. A többi kategóriához lásd az idézett szöveget, illetve az alábbi jegyzeteket – *a ford.*

12 Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy – „vegyes” származásuk ellenére – jogilag ugyanaz volt a státuszuk, mint a „*Volljudéknak*” („teljesen zsidóknak”) – *a ford.*

13 Ez a csoport jó ideig „enyhébb” elbánásban részesült, mint a „*Geltungsjudék*”, hasonlóan a „második fokú keverékekhez”, akiknek egy zsidó nagyszülőjük volt (bár helyzetüket tekintve ők az „első fokú keverékeknél” is némileg jobb helyzetben voltak) – *a ford.*

A képet azok a kiegészítő rendelkezések tették teljessé, amelyek az egyik vagy másik kategóriába sorolás további részletes szempontjait tartalmazták (kezdve a házastárs egészségi állapotától a gyerekek lakóhelyéig).¹⁴ A hétköznapok körülményei közepette, amikor is az emberek gyors besorolására volt szükség, a kritériumok eme bonyolult szövedéke aligha volt jól használható. Emellett a külső megjelenés sem nyújtott semmiféle felvilágosítást az emberek hovatartozásáról, hiszen a zsidók gyakran nem voltak annyira „zsidósak”, a nem zsidóknak pedig gyakran nem volt oly mértékben „árja” vagy „északi” külsejük, mint azt a náci ideológia szeretne volna. Ezen okokból kifolyólag, hogy szabályozni tudják a hétköznapi situációkat, létre kellett hozniuk olyan jelöléseket, amelyek azonnal láthatóvá tették, ha valaki a „másik” csoporthoz, a zsidókhöz tartozott. Bevezették például azt a szabályt, hogy azoknak a személyeknek, akiknek nem volt felismerhetően zsidó a nevük, fel kellett venniük egy tipikusan zsidó keresztnévet (így lett Walter Meyerből Walter „Israel” Meyer, Anna Binderből pedig Anna „Sara” Binder). Ezen túlmenően nagy „J” betűt bélyegeztek az útleveleikbe és az élelmiszerjegyeikbe. És hogy még a legfutólagosabb találkozások alkalmával se merülhessen fel semmiféle félreértés, a zsidókat (pontosabban azon személyek legnagyobb részét, akik a szabályrendszer alapján zsidónak számítottak) rákényszerítették arra, hogy egy meglehetősen pontosan előírt, jól látható helyen címkét viseljenek, az ún. sárga csillagot (*Judenstern*). Az 1941. szeptember 1-jei keltezésű rendelet kimondta, hogy:

„1941. szeptember 15-étől tilos a hatodik évüket betöltött zsidóknak sárga csillag nélkül nyilvánosság előtt mutatkozniuk. [...] Ez nem vonatkozik a vegyes házasságban élő zsidó házastársra, amennyiben zsidónak nem számító ivadék van a családban, vagy ez az ivadék egyetlen fiúként elesett a háborúban, továbbá a gyerek nélküli vegyes házasságokban a zsidó feleségre sem, amíg tart a házasság”.

---

14 Amennyiben meghalt az „árja” házastárs a „privilegizált vegyes házasságban”, úgy a zsidó férj vagy feleség a védelmezettség utolsó maradványait is elvesztette. Ha a „privilegizált vegyes házasságból” származó gyerek külföldre távozott, azaz emigrált, a házasság elvesztette „privilegizált” státuszát, és átalakult „egyszerű vegyes házassággá”.

A „RENDES” ÉS A „PROBLÉMÁS” NAGYSZÜLŐK LABIRINTUSA¹⁵

Saját igényei szerint e szabályrendszer rendszeres és precíz volt. A valóságban azonban e bonyolult rendszert belső ellentmondások terhelték, mivel biológiai szempontok keveredtek benne társadalmiakkal. Egyrészt a származást és az előfeltételezett „fajiságot” vette figyelembe, másrészt a „fajt” mégis a felekezeti hovatartozás alapján határozta meg, és a kiegészítő megkülönböztetések is olyan kategóriákra épültek, mint a nem, a családi állapot vagy a hozzátartozók életkörülményei. Mindeközben pedig a hétköznapiokban gyakran „ránézés” alapján jártak el, és a személyeket megjelenésük alapján próbálták meg besorolni.

Ennek az elrendezési rendszernek már szinte az elejétől kezdve az volt a sorsa, hogy zavart és tévedéseket okozzon (melyek a besorolási kategóriától függően életveszélyessé válhattak, de életeteket is menthettek). Mindenütt, ahol – ilyen vagy olyan, gyakran a valóságtól elrugaskodott tulajdonítások révén – elhintették a gyanút, hogy valaki zsidó származású, szabad út nyílt a sejtések és sejtetések, a híresztelések és pletykák előtt.¹⁶ Másfelől hivatali tévedések is előfordultak, amennyiben például elsiklott a figyelmük a „vegyes” családból származó személyek zsidó felmenői felett, valamint a „zsidó- és keverékakták” is több esetben hiányosak voltak (vö. Braach [1992] 1994: 141; Brückner 1980: 122; Hecht 1984: 148). Emellett számos olyan hétköznapi esetről is hallani, amikor egyszerűen ránézés alapján döntöttek, és az „északi” típus megtestesítőinek gondolt emberek valójában egészen „más” ősökkel rendelkeztek.

„Egyszer csak elővizsgát tartottak angolórán. Nagyon jó voltam e tárgyból, ezért gyakran fel is szólítottak. Az ezt követő értékelő megbeszélésen a hivatalnok megkérdezte [a tanárnőtől], hogy »ki ez a lány, aki az árja faj megtestesítője lehetne?« Mire a tanárnő nagy élvezettel mondta el neki, hogy az osztály egyetlen *félzsidó* tanulójáról van szó. Évekkel később, amikor a zsidók elkülönítése sokkal durvább formát öltött, az utcán sétáltam az egyik zsidó barátommal. Egymás mellett mentünk, amikor szemben, a lovarda irányából, két SS-est láttunk közeledni. Már nem tudtunk

---

15 A cím utalás Ilse Aichinger híres regényére, a *Die größere Hoffnungra*, melynek főhőse Ellen egy zsidó nő és egy árja férfi lánya, aki emiatt „haszontalan gyermek[-nek számít]. Anyukája kivándorolt, apja pedig bevonult a hadseregbe. És ha egyszer az apjának befellegzett, nem szabad beszélnie az anyjáról [...] és hát a nagyszülőkkel sem stimmel minden: kettő rendben van, kettő viszont problémás” (Aichinger 1978: 34–35).

16 Így gyanúsították meg például Gottfried Benn, a költőt, hogy zsidó, mert az egyik kollégája úgy gondolta: a „Benn” zsidó rokonsági megnevezés (lásd Brückner 1980: 120).

kitérni előlük, mire az egyikük feltornyosult Rudi előtt, és azt ostorával babrálva elkezdett fenyegetőzni. »Zsidófajzat!« – kiabálta – »Tetszik, hogy német lányokkal járkálsz, mi?« [...] Az a »német lány« én voltam” (Hecht 1984: 53, 112).

„Beleszerettem hát ebbe a lányba, aki később az első feleségem lett. A természetes vörösökre jellemző fehér, enyhén szeplős bőre volt, apró pisze orra, és széles szája tökéletes fogakkal. Tizennyolc éves volt, Grazból származott, és olyan dialektusban beszélt, ami nagyon hasonlított az enyémmre. Osztrák népviseletben, ún. »dirndlben« járt, ami csuda jól állt neki.” Aztán kiderült, hogy „zsidó, méghozzá teljes mértékben (*Volljude*), és vallásos is (*Glaubensjude*). Nem volt tehát problémamentes a stájerországi származása, hiszen az apja keletről bevándorolt zsidó (*Ostjude*) volt”. Röviden: „dialektusban beszélő zsidó lány volt, aki jól mutatott volna bármely, az »Ostmarkot«¹⁷ népszerűsítő turisztikai reklámkampány plakátján” (Amery [1978] 1986: 68–69, 72).

A nemzetiszocialisták besorolási rendszere rendkívül bonyolult és az érintettek számára életveszélyes volt, így arra ösztökölte az embereket, hogy megkíséreljék kijátszani. A visszaemlékezéseket feldolgozó tanulmányok tapasztalatai alapján számos alkalommal próbáltak meg a faji besorolási elvek megkerülésével és elszabotálásával túljárni a hatóságok eszén, szépíteni a „problémás” családi állapotokon, vagy új személyazonossággal ellátni a „veszélyes” felmenőket. Csak néhány kiragadott példát említenék. Volt például egy „vegyes” pár, amelynek tagjai a házassági tilalom elől menekülve egy elzárt apró faluban akartak összeházasodni annak reményében, hogy ott talán elfelejtik kérni az árjaigazolványokat – és szerencsájük is volt. Az ily módon megkötött házasság jogi értelemben ugyan nem volt érvényes, de mégis némi védelmet nyújtott a mindezekről mit sem sejtő szomszédok kíváncsi tekintete elől (Hecht 1984: 74). Másol arról olvashatunk, hogy az egyik házaspárnak valami „véletlen” folytán „nem álltak rendelkezésére” az egyébként zsidó származású angol nagymama iratai. A háborús helyzet miatt a hivatalok szerencsére nem is tudták kikérni ezeket az adatokat. Mivel a tényállást nem tudták teljes mértékben feltérképezni, a (nem zsidó) férj eskü alatt tanúsította felesége árja származását, így megmenekültek (Brückner 1980: 118). Megint más esetekben hamis apákat találtak ki. Például az a nő, aki bonyolult megtévesztő hadműveleteket eszelt ki azért, hogy a „vegyes” kapcsolatból származó gyereke apjaként mégis inkább egy árja férfit tudjon felmutatni – ugyanis ha napvilágra került volna az igazság, az a „fajgyalázás” büntetést jelentette volna (Gross 1983: 88–89). Egy másik nő pedig visszamenőleges hatállyal szeretne volna gyermeke származását megváltoztatni, amikor eskü alatt „vallotta be”, hogy fia mégsem az

---

17 Ausztria megnevezése az anschluss után – *a ford.*

elhunyt zsidó férjétől származik, hanem a korábbi jegyesétől, aki – micsoda meglepetés! – egy igazi árja úriember volt (Amery 1986: 71). De nemcsak a születés, a halál is létrehozható veszélyes körülményeket, így néha itt is a „helyes” irányba kellett hajlítani az igazságot. Az egyik „vegyes” családban például azt fontolgatták, hogy – ha meghalna – jobb volna titokban eltemetni a súlyosan beteg árja nagybácsit, mivel az elhalálozás kitudódása megfosztotta volna a zsidó özvegyet attól a kis védelemtől, amit a „privilegizált vegyes házasság” nyújtott számára (Braach [1992] 1994: 194).

Ilyen és hasonló megtévesztő műveleteket alkalmaztak ebben az álarcosbálban, a származás eme bújócskájában (ne tévesszen meg minket a kifejezések könnyedsége: ezt a halálosan komoly játékot kétségbeesésből űzték, nem szórakozásból). Várható volt, hogy néhány zsidó megpróbál „eltűnni”, majd „átállni” az árja oldalra, és árja személyazonosságot felvenni. Az ilyen kísérletekkel kapcsolatos beszámolók rendkívüli gyérsége azonban arra enged következtetni, hogy csak néhány zsidó mert a *passing* útjára rálépni, és a túlnyomó többség nem próbálta meg kivonni magát a hivatalos besorolás hatálya (és így tragikus sorsuk bekövetkezte) alól. Paradoxnak tűnhet mindez, hiszen ha a zsidók alig különböztek életformájukban a nem zsidó szomszédjaiktól, akkor a *passing*nak viszonylag könnyűnek kellett volna lennie. Miért voltak mégis oly kevesen azok, akik így próbálták megmenteni magukat?

Első megközelítésben talán az lehet a magyarázat, hogy a német nyilvántartás sokkal pontosabb volt az amerikainál. Eszerint ritkán fordultak elő tévedések, és túlságosan kevés volt az olyan alkalom, amikor nem állt rendelkezésre elég információ, így pedig felettébb nehéz volt identitást váltani. Az érvelés kézenfekvőnek tűnik, de az említett tényezők csak az egyik, méghozzá a külsődleges oldalát érintik a magyarázat egészének. Ha felidézzük azt az időszakot, amit az asszimiláció vagy a német-zsidó szimbiózis korszakaként szoktak emlegetni, akkor rájöhethetünk, hogy másféle, az emberek belsejében lévő korlátai is voltak a *passing*nak. A német zsidók németnek tartották magukat. Ezért nem tudták sokáig elhinni, sőt felfogni azt, hogy egyszer csak ki akarják taszítani őket ebből az országból – az ő országukból! Magától értetődően úgy tekintettek magukra, mint akik részei a közösségnek. Nehezen tudták megérteni, hogy a hatalom új birtokosai (és a német lakosság jó része) számára „idegenek” voltak. Tragikus tévedésük abból fakadt, hogy eltérő módon fogták fel önmagukat, mint ahogyan mások látták őket. Amennyiben helytálló ez az értelmezés, úgy a fentebb említett paradoxont önmaga paradox jellege magyarázza: a legtöbb német zsidó nem azért nem próbálkozott meg a *passing*gal, mert túlságosan különbözött a többségi társadalomtól, hanem épp ellenkezőleg, mert magától értetődő módon hitt saját németiségében: természetes volt számára német identitása, és nem is tudott másféle önazonosságot elképzelni önmaga számára.

Hasonlítsuk össze ismét a német zsidók helyzetét a fehérek oldalára váltó feketékével. Abban az időszakban, amikor a *passing* jellemző gyakorlat volt, az USA-ban nyílt és

deklarált faji alapú diszkrimináció volt. E körülmények között minden afroamerikai tudta, hogy mire számíthat. Tudatában voltak annak, hogy kiközösítették őket, hogy kevesebb jogokkal rendelkeztek, és az életüket jelentős mértékben korlátozták a különféle tilalmak. Sok hasonló tapasztalattal rendelkeztek, ami folyamatos éberségre intette őket. A megaláztatás generációkon átívelő élménye fogékonyá tette őket a hétköznapi baljós jelek észlelésére. Egész más volt a németországi zsidók helyzete a huszadik század elején, akiknek alaptapasztalata – annak ellenére, hogy a mindennapokban továbbra is sok előítéllettel találkoztak – a jogok 19. századi folyamatos kibővítése volt. Nagyszüleik, szüleik, és saját maguk is személyesen éltek meg ezt a fejlődést. Ez volt a forrása a – mint utólag kiderült: hamis – biztonságérzetüknek.

A nemzetiszocializmus tapasztalata visszafordíthatatlanul megsemmisítette ezt a biztonságérzetet, és a túlélők nagy részének alapjaiban változtatta meg az identitását. Különösen erőteljesen nyilvánul meg ez azoknál a személyeknél, akik Hitler előtt nem nagyon foglalkoztak zsidóságuk kérdésével, mivel családjuk már rég eltávolodott gyökereitől. Alapélményük, hogy a náciok tették őket zsidókká. Vagyis nem faji, biológiai vagy vallási alapon váltak zsidókká, hanem a közös sors által. Önértelmezésük szerint az üldöztetés sorsa tette zsidókká őket.

„Gyerekkoromban nem voltak zsidó ünnepek, és nem jártunk zsidó istentiszteletre. Helyettük volt karácsony, húsvét és Mikulás, az összes kellékkel, ami boldoggá tette a gyerekeket. Ezek mellett azonban már a kezdettől fogva tudtuk, hogy zsidók vagyunk. A zsidóság a vallási oktatás ellenére is homályos, nem megélt fogalom maradt. Apám, akit gyerekkoromban egyszer kikérdeztem ezzel kapcsolatban, azt mondta, hogy zsidósága nem jelent számára semmit. Kizárólag németként gondolt magára. »De miért?« [...] »Mit jelent akkor ez?« – kérdeztem. Nem tudott világos magyarázatot adni, és elhárította a további kérdéseket, [...] mondván, hogy mindez lényegtelen számára. [...] De könnyű-e egyáltalán e kérdésre felelni? Azóta már rendelkezünk a zsidóság kőkemény minimális definíciójával: »zsidó az, akit Hitler annak nyilvánított«, akire 1933-ban ismét rákényszerítette az évszázadokon keresztül vonszolt teher – örökkévaló, még a halálon is túlnyúló – cipelését” (Domin [1978] 1986: 88–89).

„A zsidó vallási gyakorlatoknak már a maradványai sem voltak meg a családomban. [...] Az asszimiláció háromgenerációs tapasztalata sokkal inkább meghatározott minket, mint a távoli, már alig ismert eredetünk. [...] Miután Hitler vicces módon legyilkolt hatmillió zsidót, nem is lehettem más, csak zsidó. [...] Nem lehetett többé visszacsinálni azt, amivé váltam: az a tizenkét év olyan terhet jelentett,

mintha ezer év lett volna. De nem is *akartam* visszacsinálni” (Landmann [1978] 1986: 116, 120–122).

A történelem fintora, hogy manapság a *passing* új formájának lehetünk szemtanúi, amikor is nem zsidó származású személyek vesznek fel zsidó identitást. Ebben is megfigyelhető némi párhuzam a feketék helyzetével: hasonlóan ahhoz az esethez, amikor felmerült a vád, miszerint fehér ember próbálta meg a politikai haszon érdekében feketének kiadni magát, most a német belügyminisztériumban merültek fel bizonyos kétségek az orosz bevándorlók 1989 utáni beáramlásának köszönhetően hatalmas növekedést mutató zsidó hitközösségekkel kapcsolatban. Megfogalmazódott a gyanú, hogy néhányuk nem is zsidó, csupán annak adja ki magát, hogy így jusson tartózkodási engedélyhez Nyugaton.¹⁸ Gyakran nem is nagyon lehet beszerezni a megfelelő dokumentumokat, mert a zsidók vallásgyakorlását korlátozták a Szovjetunióban. Ki tudhatja hát, hogy mi az igazság, hogy ki kicsoda? Ismét világossá válik számunkra, hogy a politikai kurzus megváltozásával az etnikai oknyomozás iránya is átalakul, és ennek következtében meglehetősen bizarr szabályozások jönnek létre: „Hátborzongató. Míg korábban azt kellett igazolniuk a németek felé, hogy nem zsidók, addig ma a zsidóságukat kell bizonyítaniuk” – írja Irene Kohlhaas (1996: 25), Németország volt moldovai nagykövete.

PROBLÉMÁS FOGALMAK – A TÖRTÉNELEM TERHE

Multikulturális családokkal kezdtem érvelésemet, majd két idevágó történelmi példát idéztem fel, amelyekben ama kérdés tisztázására tettek kísérletet, hogy ki számít feketének vagy zsidónak, és kik tartoznak valamely köztes kategóriába. A történelmi előzmények felidézése azért is volt hasznos, mert rámutat arra, miért olyan nehéz ma e kérdésről beszélni. Nem léteznek „semleges” fogalmak e problematika kapcsán, mindegyikük a kirekesztéssel, elkülönítéssel és diszkriminációval fémjelzett történelem terhét viseli. Minden egyes alkalommal kötéltáncot járunk, amikor a kérdésről beszélünk. Az egyik oldalunkon vannak azok a részben még mindig használatban lévő fogalmak, amelyek problémássá váltak a történelem folyamán, a másik oldalon pedig azok a kicsit nehézkes neologizmusok és műszavak, melyek szándékuk szerint semlegesek, és lerázzák a korábbi fogalmak értékelő minősítéseit. Nekünk pedig ezek között kell óvatosan egyensúlyoznunk.

---

18 Lásd a *Der Spiegel* 1996-os 22. és 25. számát, Julius Schoeps cikkét (1996), valamint a *Focus* 1997-es 7. számát.

Nem kell messzire mennünk, kezdjük a „vegyes házasság” fogalmával. Maga a kifejezés már Hitler előtt is használatos volt, jelentése szerint bármilyen, felekezeti szempontból vegyes házasságra vonatkozott (katolikusok és evangélikusok közti házasságra éppúgy, mint a zsidók és a katolikusok egyesülésére). A náci hatalomra kerülése után, 1935-től azonban a rendelkezések értelmében már csak az „árják” és a „nem árják” közti házasságra volt szabad alkalmazni (Kleiber és Gömusay 1990: 68), ami miatt a kifejezés mind a mai napig összefonódik a nemzetiszocialisták faji alapú politikájával és faji törvényeivel. Az USA-ban is forgalomban vannak olyan kifejezések, amelyek homályosak, és a történelem terhét cipelik magukkal. Emiatt újabban gyakran használják a *'multiracial couple'* fogalmát. Nem lenne azonban értelme ezt szó szerint átültetni a német nyelvbe, hiszen a 'faj' fogalma egészen más asszociációkat kelt a mi nyelvünkben, sokkal szorosabban kötődik a biológiához és a „vérközösséghez” (*Blutgemeinschaft*).¹⁹ E konnotációk elkerülése érdekében manapság 'multikulturális családról' beszélnek Németországban, ami ugyan modern kifejezés, de a korábbi állapotok leírására, a történeti helyzetek megragadására aligha alkalmazható.

Mit tehetünk? Az eddigiek során megpróbáltam némileg másképp közelíteni a problémához, amennyiben gyakran használtam kiegészítő fogalmakat, körülíró szerkezeteket, és csendben, szinte fű alatt, visszacsempésztem a „vegyes házasság” fogalmát, amit igyekeztem finom távolságtartással kezelni (nem véletlen az idézőjelek használata). Való igaz, hogy ez is inkább csak a probléma megkerülése, semmint tökéletes megoldás. Erős kétségeim vannak azonban afelől, hogy létezik, létezhet-e egyáltalán ilyen tökéletes megoldás, hiszen minden egyes kísérlet, minden új kifejezés arra ítéltetett, hogy újra és újra eltévedjen a múlt és a jelen közti útvesztőben. Ezért nem meglepő, hogy az ismert nehézségek hatására még azok az írók is csupán félkész, tökéletlen megoldásokat képesek nyújtani, amelyek a „vegyes családot” vizsgálva egyébként részletesen tárgyalják a nyelv problémáját. Spickard a *Mixed Blood* címmel ellátott könyvének bevezető fejezetében szintén kitér a megfelelő terminológia kérdésére. Ez a következő felütéssel kezdődik: „a vegyes házasságok (*intermarriage*)²⁰ témája kapcsán használt terminusok bámulatosan

---

19 A 'faj'-nak a magyar nyelvben is hasonló minősége van, így lemondtam az angol kifejezés fordításáról – *a ford.*

20 Azokon a helyeken, ahol „intermarriage” szerepel, idézőjel nélkül fordítottam a vegyes házasságot, ahol pedig Beck-Gernsheim „Mischehéről” beszél, az idézőjeles formát választottam. Ennek két oka van: egyrészt a kifejezés problémás a német nyelvben (lásd a 4. fejezet 2. bekezdését), így célszerű ezt megjeleníteni, másrészt a magyar nyelvben nem tapadnak hozzá ilyen negatív jelentés-tartalmak, és nincs is olyan egyéb kifejezés, amivel az intermarriage-et megfelelően fordítani lehetne – *a ford.*

sajátosak és pontatlanok” (Spickard 1989: 20). Majd ezt követően kifejti, mely kifejezést milyen értelemben kíván használni, hogy aztán a végén, szinte elnézésért kérve forduljon az olvasóhoz:

„mindezek ellenére nagyon is valószínű, hogy néha megsértettem azoknak az olvasóknak az érzékenységet, akik különféle személyes, etimológiai vagy politikai okokból kifolyólag más fogalmakat részesítettek volna előnyben. Egyetlen melegséggem, hogy nem akartam senkit sem megbántani, így arra szeretném kérni az olvasót: nézzon a terminológia mögé, és koncentráljon a könyv elsődleges témájára, a vegyes házasság elemzésére” (Spickard 1989: 22).

Rosenblatt, Karis és Powell műve a *Multiracial Couples* címet viseli. A szerzők szintén tudatában vannak, hogy milyen érzékeny kérdés a fogalmak kiválasztása:

„általunk tisztelt emberek, akiknek adunk a véleményére, [...] nem értenek egyet a fekete és fehér emberekből álló párok megfelelő megnevezésével kapcsolatban. Ezt az egyet nem értést tükrözi az a különbség is, amely könyvünk címe és szövege között áll fenn. A könyvben a tudományos írásokban leginkább bevett kifejezést, az *interracial*²¹ terminusát használjuk, és ezt alkalmaztuk az interjúk készítése során is. A könyvnek mindenesetre a *Multiracial Couples* címet adtuk, mivel manapság sok fekete-fehér pár a *multiracial*²² terminusát részesíti előnyben. Szerintünk e kifejezés mentes az olyan előfeltevésektől, miszerint az ilyen párok a rasszok között helyezkednének el, vagy áthidalják a köztük lévő különbségeket, ezért jobban megfelel néhány ilyen kapcsolatban élő ember identitásának” (Rosenblatt et al. 1995: 9).

És egyáltalán: kik és mik vegyülnek akkor, amikor „vegyes családokról” beszélünk – a különböző „etnikai csoportokhoz” tartozó emberek, vagy az eltérő „fajok” képviselői? Micsoda provokatív, tabukat feszegető kérdés! Míg az egyik kifejezés szándékos semlegességével és értékmentességével talán túlságosan is steril, addig a másik lehet, hogy bizonyos tekintetben jobban megragadja a valóságot, de gyanús értékelések, és régi, „*Blut und Boden*” típusú asszociációk kapcsolódnak hozzá. Lásd ehhez a Tizard és Phoenix bevezető megjegyzéseit:

„Az olvasónak minden bizonnyal fel fog tűnni, hogy a faj diszkreditált fogalmát annak ellenére is használjuk, hogy elítéljük. Mások, köztük a hivatali apparátus,

---

21 Szó szerint: fajok közötti – *a ford.*

22 Nehezen fordítható, talán: „faji” szempontból sokféle – *a ford.*

manapság az »etnikai csoport« kifejezést részesítik előnyben. Az etnikai csoport azonban olyan embereket jelöl, akiknek közös a történelmük, nyelvük, vallásuk és kultúrájuk. Ugyan az esetek többségében azonos a bőrszínük is, de az azonos bőrszínűek nem mindig rendelkeznek azonos kultúrával. Később részletesebben is ki fogjuk fejteni, hogy a Nagy-Britanniában született afrokaribi származású fiatalokra, különösen a középosztálybeliekre, a kulturális gyakorlatok sokasága jellemző. Nem a kultúrájuk választja el őket a fehér emberektől, hanem a külső megjelenésük, ami egyúttal a rasszista stigmatizáció alapja is. A faji kategóriák politikai és pszichológiai jelentősége miatt a »faj« terminusát részesítjük előnyben” (Tizard és Phoenix 1993: 4–5).

Nyilvánvaló a dilemma: miképpen írhatunk a társadalmi besorolás fogalmairól anélkül, hogy mi magunk is használnánk e fogalmakat? Úszhatunk-e anélkül, hogy bele-mártóznánk a vízbe? Ironikus módon mi, társadalomtudósok sem tudjuk függetleníteni magunkat mindettől. Amennyiben célunk, hogy „elkerüljük az előítéletes írásmódot egy előítéletes társadalomban” (Rosenblatt et al. 1995: 7), úgy tevékenységünk tulajdonképpen a kör négyzögesítéséhez hasonlatos. Minden sarkon csapdák, félreértések és szemrehányások leselkednek. Csak abban reménykedhetünk, hogy ki lehet keveredni e csapdahelyzetekből, ha felhívjuk rájuk a figyelmet. (Ez nem más, mint Münchhausen megoldásának multikulturális újracsomagolása. Már csak az a kérdés, hogy melyik lesz erősebb, az üstökünk, vagy a diszkriminatív fogalmak történetileg felgyűlt hatalmas súlya?) Rosenblatt, Karis és Powell írják e kelepceréről:

„az *interracial* jellegű kapcsolatok kutatói ugyanarról számoltak be, amit interjúink során mi is tapasztaltunk: sokan fejezték ki kétségeiket a faji kategóriákkal és az '*interracial*' kifejezésével kapcsolatban. Egyetértünk velük, tartunk tőle, hogy e terminusok használata esetleg táplálhatja az előítéleteket, [...] de a faj és az *interracial* kapcsolatok társadalmi valóságának vermében vergődünk. A faj és az *interracial* kapcsolatok sok ember számára valóságos kategóriák – és mivel azt szeretnénk megvilágítani, hogy a maguk valóságosságában hogyan is befolyásolják ezek sok pár életét, az e valóságból származó fogalmakat fogjuk használni. Célunk e valóság kétségbevonása, de ha e valóságról és hatásáról akarunk írni, akkor kénytelenek vagyunk az említett terminusokat használni” (Rosenblatt et al. 1995: 17–18).

Tevékenységünket tovább nehezíti, hogy minden csoportot jelölő kifejezésnek megvan a maga története és problematikája. Vegyük a „feketék” példáját. Robert K. Merton, az egyik legismertebb amerikai szociológus, 1941-es tanulmányában, az *Intermarriage and Social Structure*-ben még magától értetődő módon beszélt

„négerekről”. A mai felfogás szerint ez a fogalom oly szorosan kapcsolódik a diszkriminációhoz, hogy nem is nagyon alkalmazzák (kivéve azok, akik eleve pejoratíván, szándékosan sértő szándékkal használják). Mi van helyette? Sokan beszélnek afroamerikaiakról, de ez is okozhat megrökönyödést, hiszen kirekesztő módon is értelmezhető, amennyiben az illetőket verbálisan visszaküldik Afrikába. A leggyakrabban használt megjelölés a „feketék” – de épp fentebb mutattam ki, mennyire pontatlan ez a kifejezés, mivel sok esetben nem a bőrszín az igazán döntő. Ezért kell idézőjeleket használnunk, ugyanis a „feketék” nem feltétlenül – sőt igazából sohasem – teljesen feketék, éppúgy, ahogy a „fehérek” sem fehérek valójában (hacsak nem albínóról van szó). Ismét Spickard:

„hogy minek nevezzük az afrikaiak leszármazottait, nehezebb kérdés [mint az, hogy a filippínókat vagy az indiánokat hogyan hívjuk]. A feketék 19. és 20. századi történetének kutatói általában a »néger« (*negro*) kifejezést használják, mert ez volt a legvisszafogottabb kifejezés az általuk vizsgált korszakban. Joel Williamson számára a »néger« minden olyan személyre vonatkozik, akiknek afrikai ősei vannak. Ezen belül megkülönböztette a »feketék« alcsoportját, akik egyáltalán nem vegyes származásúak, és a »mulattokat« vagy »barnákat«, akiknek fehér őseik is voltak. Nem tudom rávenni magam, hogy ezt a sémát használjam. Ennek oka, hogy későbbi korszakkal foglalkozom, amikor ezek a kifejezések már nem igazodnak a Feketék közösségének belső különbségtevéseihez. Inkább *Feketének* vagy *Afroamerikainak* nevezek tényleges bőrszíntől függetlenül mindenkit, akinek afrikai felmenői vannak. [...] Nagybetűvel írom mind a *Fehéréket*, mind a *Feketéket*, mert véleményem szerint mindkettőt tulajdonnevekként használják manapság. Egyik sem leíró melléknév: a Feketék bőre színe mindig is a barna, a Fehéréké pedig a rózsaszín vagy a bézs valamelyik árnyalata csupán” (Spickard 1989: 22).

Vagyis minden fogalom érzelmi töltetettel rendelkezik, mindegyik társadalmi és politikai konstrukció csupán, továbbá nagyon erősen kötődnek az adott korszakhoz és a rá jellemző gondolkodásmódhoz. Nincsenek tehát egyszerű megoldások, csak mindenütt jelenlévő viták. Ismét Rosenblatt, Karis és Powell:

„A faji kategóriákat megnevező kifejezések nagymértékben átpolitizáltak. A rasszizmust határozottan elutasító emberek valószínűleg elleneznék az egyik vagy a másik használatát, és inkább amellett lennének, hogy időnként cseréljük le e terminusokat. Általunk tisztelt emberek, akiknek a véleménye fontos számunkra, vitatkoznak e sorok írásának ideje alatt azon, hogy minek is nevezzék önmagukat: *Afrikai Amerikaiaknak*, *feketéknek*, *Feketéknek*, *Afrikaiaknak*, *Afroamerikaiaknak*, vagy valami másnak. És az is vita tárgyát képezi, hogy a többségi társadalomhoz tartozókat

minek nevezzék, *fehéréknek, Fehéréknek, Kaukázusiaknak vagy Európai Amerikaiaknak?*” (Rosenblatt et al. 1995: 9).

Aztán ott vannak még a zsidók is (vagy inkább „zsidók?”). A Hitler előtti korszakban élő zsidók nagy része valószínűleg csak nehezen és homályosan tudta volna körülírni, mit is jelent e kifejezés (vö. Domin [1978] 1986: 88). Hitler után azonban a fogalom sokak számára új tartalommal töltődött fel, az üldöztetés ugyanis egy köteléket, sorsközösséget hozott létre köztük. Ugyanezen történelmi események miatt viszont számos nem zsidó kezdte el problémásnak érezni a fogalmat: kínosnak tartották, kényelmetlenül érezték magukat használata közben, mert az elmúlt időkre emlékeztette őket, és szitokszóként hatott számukra (szabad-e még „ezt” mondanunk?). Gyakran meglepődnek, sőt már-már szemrehányásokat tesznek, amikor megtudják, hogy a zsidók is zsidóknak nevezik magukat. „Nem rasszizmus ez?” – kérdezik ekkor. És máris kész a totális zúrzavar. Gert Mattenklott így kezdi a németországi zsidókról szóló könyvét (*Über Juden in Deutschland*):

„ha valaki Németországban elkezd a zsidókról beszélni, akkor mindenki elnémul, főleg akkor, ha zsidók is jelen vannak. A sok egyéb ok mellett már az az egyetlen is bőven elég, hogy a németek szó szerint megnémultak a zsidókkal kapcsolatban. A »zsidó« nem szitokszó? A problémát számos mai téma kapcsán könnyen meg lehet kerülni, amennyiben egyszerűen izraeliekről beszélnek – csak az a probléma, hogy nem minden zsidó izraeli, és nem minden izraeli zsidó. Akkor válik tökéletesen abszurdá az egész, amikor a »zsidóság« absztrakt kifejezését használják. Beszélhetünk-e még zsidóságról és Németországról abban az értelemben, ahogy Novalis írt kereszténységről és Európáról? Hihetünk-e egyáltalán a »zsidóság« létében azok után, hogy oly sok fájdalmas erőfeszítés után sikerült elbúcsúznunk a németségtől mint kollektív sorsközösségtől? Sarokba szorítottságunkból olyan kifejezések segítségével próbálunk menekülni, mint a »zsidó ember« vagy a »zsidó polgártárs«. De ezek is csak új problémákat hoznak létre. Ki zsidó? A Mózes-hitűek, az etnikailag zsidó származású anyák gyermekei, vagy netán a zsidó hitközösség tagjai? Milyen alapon nevezzük zsidónak a meg- vagy kikeresztelkedetteket és azokat a személyeket, akik etnikai szempontból már csak alig számítanak zsidónak?” (Mattenklott 1992: 9).

Még gyanúsabbá vált az „árják” fogalma, mivel az „északi faj” és az „uralkodó nép” kifejezéseivel egyetemben ama bizonyos korszak ideológiájának központi eleme volt. Ha ez így van, akkor hányadán állunk most? A zsidókat továbbra is nevezhetjük idézőjel nélkül zsidóknak, mivel a kifejezés valós, vallás vagy megélt sors alapján felépülő társadalmi közösséget jelöl? „Árják” viszont nem léteznek, minthogy a fogalom biológiai és vérségi kötelékek ideologikus konstrukciója csupán, amit a fajelméletekkel szembeni

elhatárolódás jegyében csak idézőjelesen használhatunk? Úgy gondolom, ennyi is elég volt, hogy nagy vonalakban jelezzem a kifejezés körüli dilemmákat.

És a vitáknak ezzel még koránt sincs végük, ellenkezőleg, épp ma válnak egyre intenzívebbé. Ahogy azt korábban részletesen is kifejtettem, a régi etnikai besorolási kategóriák a múltbéli diszkrimináció terhét viselik magukon. De mi van akkor, ha a jelenben a kisebbségi csoportok ragaszkodnak a történelmükhöz és az identitásukhoz, ha reflexíven, egy szimbolikus politika keretében építik fel azokat? Hogyan reagálnak az elnyomásra és a kényszerű áldozatokra, avagy, ahogy Heller Ágnes (1994) nevezte, a „biopolitikára”: netán új kerítések és demarkációs vonalak létrehozásával? Vajon önmaguk etnizálása újfajta „etnikai szeparatizmust” fog eredményezni (Neckel 1997)? Vagy ugyanaz történik, mint az összes többi társadalmi mozgalom esetében, ti. hogy az első fázisban a túlcsozduló energiák hatására fékezhetetlen aktivitást mutatnak az emberek, állandóan kísérleteznek, és néha el is vesztik a mértéket, de mindez – lévén csak átmeneti állapot – majd szépen lecsillapodik, ahogy a kisebbségi csoportok előrehaladnak önmegismerésük reflexív folyamatának rögzös útján? Henry Louis Gates a következőképp írta le, hogyan változtatta meg a *Black is beautiful* mozgalom szülővárosát, valamint szomszédjai és barátai életét:

„épphogy elmúlt 1966 nyara, amikor Stokely Carmichael meghirdetett valamit, amit *Black power*nek²³ nevezett. A négerek közül ekkor váltak sokan feketékké. Egyre többen növesztettek afrofrizurát, hordtak dashikit²⁴ és gyöngysort. Már a gondolatról is libabőrös lettem, hogy *fekete* vagyok, hogy büszke lehetek rá, és gyönyörűnek tarthatom a mikrofonformát felvevő göndör hajjat. [...] Ezek az emberek évszázadok óta rengeteg időt töltöttek azzal, hogy kivasalják és zselézzék a hajukat: mindent megtettek – épp hogy csak ki nem tépték – annak érdekében, hogy ne legyen göndör. Ugyanezek az emberek hirtelen megtértek, egy új vallás, a »Természetes Göndörség Szent Rendjének« buzgó híveivé váltak. [...] Ami korábban rossznak számított, az most jóvá vált. Sokan, akiknek korábban »jó« frizurájuk volt – különösen a halványabb bőrnyalatúak –, most elkeseredetten próbálták meg begöndöríteni a hajukat. Feje tetejére állt a világ. A halványabb bőriű emberek sötétebb árnyalatot szerettek volna, és elhatárolták magukat fehér őseiktől (esetleg le is tagadták őket), mondván, hogy leszármazási vonaluk erőszakos behatoló volt csupán” (Gates 1995: 186–187).

---

23 „*Black is beautiful*”, „*Black power*” (kb.: csodálatosan fekete; fekete erő/hatalom): a fekete ébredés mozgalmának jelszavai a hatvanas évektől – *a ford.*

24 Színes tunikaszerű ruhadarab, Nyugat-Afrikából származó férfiviselet, a hatvanas évektől az amerikai feketék körében is elterjedt – *a ford.*

A feketék mozgalma óta immár harminc év telt el, eközben számos más etnikai csoport kezdte el gyökereit keresni és tudatosan felépíteni; még a vegyes háttérrel rendelkezők is egyre öntudatosabbá váltak: ahelyett, hogy megpróbálnák letagadni, elfojtani, háttérbe szorítani, tudatosan kihangsúlyozzák kétszeres vagy többszörös identitásukat. Pontosan az ilyen törekvések körül bontakoznak ki jelenünk vitái. Hogyan is értelmezzük mindezt? Az e kontextusban használt besorolások egy újfajta öntudat kifejeződései? Vagy fordítva: új választófalak épülnek, új apartheid jön létre általuk? Esetleg mindkettő egyszerre, körülményektől, közönségtől és protagonistáktól függően? Konkrét példa kapcsán: hogyan értékeljük az új, egyszerre több etnikai besorolást is megengedő (vagy inkább megkövetelő?) hivatalos nyomtatványokat: „reményt keltő kezdetként”, vagy új „gettósításként” (SZ-Magazin 1995; Morley 1995)?

John David Morley az „*Amerika wird ethnisch kartographiert*” (Amerika etnikai feltérképezése) című cikkében a következőket írja:

„a hivatalos nyomtatványokban állítólag növelni fogják az etnikai hovatartozásra rákérdező rubrikák számát. E mögött az az elmés megfontolás áll, hogy a jövőben ne kelljen mindent *feketén-fehéren* látniuk. Az etnikumra vonatkozó válaszlehetőségek bővítésével a hivatalok azonban zavarba hozzák az állampolgárokat. Mennyire vagyok fekete, bocsánat: afrikai amerikai? Mennyire vagyok ázsiai? És mekkora mértékben tekintem spanyol zsidónak magam? Nagyon oda kell figyelniük az ilyen kérdések megválaszolásánál, főleg azoknak, akik korábban egyáltalán nem foglalkoztak hasonlókkal. Hogy is volt ez a nagyapával meg a nagymamával? Mi mellett döntsek, ha nem egyértelmű a helyzetem (és ne legyenek illúzióink: az olvasztótégely országában többségben vagyunk ilyenek); milyen következményei lesznek döntésemnek a gyerekeimre és az ő gyerekeikre? Az etnikai hovatartozás lehetőségének bizonyára jóindulat vezérelte kibővítésével az amerikai hatóságok kinyitották Pandóra szelencéjét. Európa számára is fontos, hogy mi történik ezzel összefüggésben Amerikában, hiszen szinte az összes európai ország bevándorlóállammá vált, még akkor is, ha csupán annak a modern népvándorlásnak az értelmében, ami már évek óta zajlik az Európai Unió országai között. Az amerikai kísérlet igazi lényege, hogy az identitás keresése szükségszerűen abba a kérdésbe torkollik, mi választ el minket másoktól, és háttérbe szorul az, hogy mi a közös bennünk. [...] Ha egyre kisebb etnikai csoportokra osztják fel az amerikai társadalmat, úgy az eddigi tapasztalatok alapján ez annak veszélyét rejti magában, hogy újfajta, nem szándékos gettósodás indul meg” (Morley 1995).

NÉMETORSZÁG NAPJAINKBAN: KI SZÁMÍT NÉMETNEK?

Ennyit a ma felmerülő új kérdésekről. Az értékelések, remények és félelmek különbözőségén túl egyvalami biztos: az etnikai besorolás kérdése már csak a domináns társadalmi és demográfiai tendenciák miatt is egyre bonyolultabbá válik. Ugyanis a mobilitás, a tömegközlekedés és a gazdaság világszintű összefonódásának korszakában egyre többen lépnek túl származási csoportjuk szűkebb körén, és dolgoznak vagy élnek együtt másféle emberekkel; egyre többen hagyják el a legkülönfélébb okokból kifolyólag (akár szegénység, éhezés és üldöztetés, akár oktatás, munka, utazás, vagy pusztán csak kíváncsiság miatt) a hazájukat rövidebb vagy hosszabb időre, talán véglegesen; egyre többen szelik át életútjukkal az országhatárokat, születnek meg itt, nőnek fel ott, házasodnak és alapítanak családot amott. Az USA esetében könnyen meglehet, hogy ezek a már ma is erős tendenciák válnak a 21. században „az új normalitássá”, mivel „növekszik a bikulturális kapcsolatok száma, és már nem megy ritkaságszámba, ha valaki egyszerre fehér és ázsiai, vagy arab és zsidó” (Schneider 1995). Bár Németországban ritkábbak az ilyen vegyes kapcsolatok, a trend itt is a „tarka” családok számának növekedése irányába mutat. Kijelentésem alátámasztására hadd idézzek néhány adatot a hivatalos családügyi statisztikákból.

Vegyük a házasságkötések példáját! 1960-ban az NSZK-ban házasodók közül szinte mindenki német volt. Csak minden huszonötödik házasságkötésben voltak – ahogy a hivatali nyelv mondja – „külföldiek is érintve”, vagyis csak négy százalék esetében volt legalább az egyik félnek külföldi útlevele. 1995-ben viszont már minden hetedik esetben házasodtak külföldiek egymással, vagy volt legalább az egyik fél külföldi állampolgár.²⁵

Vagy nézzük a születések példáját! Az NSZK-ban 1960-ban született gyermekek közül az állampolgárság értelmében véve szinte mindenki „tisza német” családba született. Az újszülöttek csak 1,3 százalékának volt külföldi apja vagy anyja. 1995-ben ez az arány 19,2 százalékra ugrott, vagyis majdnem minden ötödik újszülött származott németek és külföldiek vagy csak külföldiek közötti párkapcsolatból.²⁶

---

25 1960-hoz lásd Statistisches Bundesamt (1995: 26). Az 1995-re vonatkozó kijelentés saját számítás a *Fachserie 1, Reihe 1* 1995-ös kötete alapján (8.2 táblázat: Házasságkötések és a házasodó felek állampolgársága).

26 1960-hoz lásd Statistisches Bundesamt (1995: 29). Az 1995-es adatok saját számítások eredményei a *Fachserie 1, Reihe 1* 1995-ös kötetének adatai nyomán (lásd 9.19 táblázat: Születések száma a szülők állampolgársága szerinti bontásban), bár az információk csak Nyugat-Németországra vonatkoznak.

A bevándorlók és családjaik kapcsán még inkább felmerül a társadalmi rend alapvető kérdése: hova tartoznak: hozzánk, vagy az idegenekhez; és ha utóbbi, akkor mely idegenekhez? Tarka, mozgékony és kusza életpályákkal van dolgunk, melyek nagyon nehezen illeszthetők be az áthagyományozott kategóriarendszerünkbe. Mindez bonyolítja a hivatalos eljárásokat, kérdéseket vet fel az ítélethozatal során, és a bonyolult viszonyok hatására hibák és tévedések is becsúsznak. Fentebb részletesebben is kifejtettem, hogy már az olyan kérdések is, mint amelyek arra keresik a választ, hogy ki fekete vagy ki zsidó, szükségszerűen a szabályozások, a megítélési kritériumok és a rendelkezések értelmezésének sűrű erdejébe vezetnek. Azonban manapság mutatkozik meg, hogy a látszat ellenére az sem olyan egyszerű kérdés, ki számít németnek. Ehelyett „az egyértelműség végének” korát éljük, amit „az új átláthatatlanság” jellemez (Bauman [1991] 1992; Habermas 1985). Ennek ábrázolására legyen elég egy „vegyes” családdal kapcsolatos önkényesen kiragadott példa.

„Georgios Chatzimarkakis huszonöt évesen keresztül háborítatlanul élt német–görög kettős állampolgárként Németországban, amikor ígéretes politikai karrierbe kezdett volna. Nemrég azonban a bonni bürokraták úgy határoztak, hogy az ifjú politikus, aki egyébként a politikatudományok doktori címének várományosa, nem is német állampolgár valójában, ezért felszólították német útlevélre visszaadására. [...] A görög–német fiatalember abszurd rendelkezések közötti vesszőfutása akkor vette kezdetét, amikor házasodni szeretett volna. A bonni anyakönyvi hivatal egyik hivatalnoka – hallván az idegen csengésű nevet – bekérte a német állampolgárságát igazoló iratokat. Így látott neki a német anya és a krétai görög apa fia, Chatzimarkakis, hogy beszerezze a honosítását tanúsító dokumentumokat. Mindaddig magától értetődő természetességgel németnek hitte magát a Duisburgból származó fiatalember. 1974-ig azonban olyan szabályozás volt érvényben, amely alapján az egy német szülővel és egy külföldi szülővel rendelkező gyerekek nem kapták meg a német állampolgárságot. »Hiszen maga nem is lehet német!« – mondta neki kutakodásai során az egyik belügyminisztériumi hivatalnok.

Mint az később kiderült, a minisztériumi tisztségviselőnek igaza volt. Eleinte a bevándorlási hivatal még úgy gondolta, kegyelmi úton megadható neki a német állampolgárság, mondván, hogy a görög hatóságok nem ismerték el az apa Németországban kötött házasságát, és így Chatzimarkakis hontalanná vált volna. Azonban a duisburgi akták Bonnba küldése után a bürokraták az egyik nyomtatvány hátsó oldalán újabb problémát fedeztek fel. A politikus apja 1970-ben utólagosan törvényesítette fiát Görögországban, aki így görög állampolgárrá vált. Ez épp elég ok volt az alaposágukról híres német hivatalnokok számára, hogy ismét megvonják tőle német állampolgárságát: visszavonták

a honosítását, de valamilyen véletlen folytán e döntésüket nem továbbították a többi hivatalnak” (Monath 1995).

Naiv lelkek azt gondolhatnák: hiszen egyszerű a kérdés, az állampolgárság problémáját az útleveél dönti el, vagyis az német, akinek német útlevele van. Természetesen túlságosan egyszerű lenne ez így. Az útleveél ugyanis korántsem elegendő ahhoz, hogy valaki hivatalosan is németnek számíton; számos további okmányra lesz szüksége. Világos, hogy milyen problémák következnek ebből. Egyrészt egyáltalán nem világos, pontosan mely okiratokra van szükségük a hivataloknak. Másrészt a migráció, az üldözések és a tömegek menekülésének, a háborúk, a zavargások és a politikai zűrzavar korszakában gyakran semmisülnek meg, vesznek és égnek el okmányok (vagy lopják el azokat), ami miatt sajnos nem mindenkinek teljes a „gyűjteménye”. Ez az, amit nem vesznek számításba a hivatalok. A hivatalos rendelkezések világában úgy gondolják, az egész világ olyan, mint a jelenkori Németország – jól szabályozott, rendezett és bélyegzők által hitelesített. Ha valakinek nem szépen elrendezett az életrajza, és ráadásul nem is tud mindent maradéktalanul igazolni, akkor az illető jobb, ha felkészül az elé tornyosuló akadályokra és a zsákutcákra, amikbe esetleg bele fog futni – függetlenül attól, hogy rendelkezik-e német útleveéllel, vagy sem. Hadd hozzak fel ismét egy „vegyes” családból származó példát.

„A helyszín a járási közigazgatási ügyosztály: a II. főosztály (lakossági nyilvántartás) I. alosztályának (állampolgárságiak) I. szakcsoportja, az állampolgársági ügyek irodája. Az asztalon a müncheni polgár W. aktája tornyosul. Mit vétett ez az ember? Meggondolatlanul gyermeket nemzett, aki, felnővén, orvosi foglalkozást kíván gyakorolni. Ahhoz azonban, hogy lánya német kórházban dolgozhasson, igazolnia kell, hogy van anyyira német, mint a kórház, ahol dolgozni óhajt. Egyáltalán nem érdekel minket – gondolhatták a hivatalokban –, hogy W. – szintén felettébb meggondolatlan módon – olasz nőt vett feleségül, hiszen Isten a megmondhatója, az anyákat nem kell az állampolgársági ügyek tekintetében figyelembe vennünk, ők ugyanis már pusztán nőiségükből kifolyólag sem relevánsak e szempontból. Csak az apa számít! Mit is tudunk róla? 71 éves, a németországi Drezdában született, a legfelségesebb német hadvezér egykori katonájaként szolgálta minden német ügyét, hadifogságban is volt emiatt a Szovjetunióban. Később tanár volt a Német Demokratikus Köztársaságban, majd a Német Demokratikus Börtönben is ült. Végül kitántorgott Berlin nyugatnémet részébe, hogy évek múlva a Bayerischer Rundfunk müncheni munkatársa legyen huszonöt éven keresztül. No de akkor most német, vagy sem? Hát... nem tudjuk pontosan.

Csak annyit tudunk, könnyen meglehet, hogy W. valóban német. Az még nem is igazán szólna ellene, hogy éveken keresztül egy amerikai egyetem alkalmazásában állt; és

miért is kéne rosszhiszeműen értelmeznünk azt a tényt, hogy a Rundfunknál ő vezette az idegen nyelvű műsorokat? Sokkal súlyosabban esik latba az a körülmény, hogy nem tudja olyan egyértelmű bizonyítékokkal alátámasztani németiségét, mint például a... – mivel is? Útlevel? Az nem elég. Személyi igazolvány? Ne légy nevetséges! Születési anyakönyvi kivonat? Ugyan már, ki ne tudna szerezni? Igazolás a családfáról? Na, akár abba is hagyhatjuk! Nézzük, mit is mond minderről Karl Thiem, a járási közigazgatási ügyosztály szóvivője. »Nem áll szándékunkban megfosztani őt német állampolgárságától.« A lány esete azonban már más tésztá. Az ő német állampolgársága ugyanis elvileg az apjából ered, és egy minden kétséget kizáróan német lánynak egy minden kétséget kizáróan német apával kell rendelkeznie. És itt van a kutya elásva, ugyanis W. nem tudja százszázalékosan igazolni németiségét. Ha valaki 1945 előtt született – fejt ki Thiem –, de személyi igazolványa 1945 után készült, akkor az sajnos nem bizonyít semmit sem, és a születési anyakönyvi kivonat sem elégséges e szempontból. De mégis hogyan bizonyíthatják a németek végérvényesen a németiségüket? »Ez olyan bonyolult kérdés, hogy tisztázásával nálunk egy egész osztály foglalkozik« – jegyzi meg Thiem. Nagy mennyiségű okmányt és támpontot bocsátott rendelkezésünkre – folytatja –, a kérdés csupán az, hogy mindez elégséges lesz-e, hogy az indiciumok eme képlékeny sokasága valódi bizonyítékká szilárduljon” (Knopf 1995).

Ismeretes, hogy a mindenkori állampolgársági törvény szabályozza, kinek milyen állampolgárság jár. Ez azonban Németországban – szemben a legtöbb ország szabályozásával – a leszármazást (a *'us sanguinis'*, avagy szó szerinti fordításban: a 'vér jogát') veszi alapul, nem pedig a születési és a lakóhelyet vagy a tényleges életkörülményeket. A „transznacionális társadalmi terek” (Pries 1998) korában az ilyen szabályozások egyszerűen nem tudják már megfelelően megragadni az emberi életek valóságát: szükségszerűen arra vannak ítélve, hogy paradox helyzeteket hozzanak létre – például épp a minap tudtuk meg, hogy az új Miss Germany állítólag nem is német, hanem török (*International Herald Tribune* 1996). Az érvényben lévő rendelkezések anakronisztikus jellegét mi sem mutatja jobban, mint a külföldi munkavállalók gyerekeinek példája. Egy külföldi származású fiatalok körében végzett kutatás következtetése szerint „az ötvenes-hatvanas években, valamint a hetvenes évek elején idehívott vendégmunkások gyerekei [...] már Németországban [...] rendezkedtek be, [...] a német normák és életcélok vezérlik életüket, tökéletesen beszélnek a nyelvet is, így sokuk pusztán statisztikai értelemben számít már csak külföldinek” (Hermann 1995: 29). A tudomány és a politika azon fáradozik, hogy az új viszonyok összetettségét legalább megközelítőleg meg tudják ragadni, ezért a fogalmak és megkülönböztetések sokaságát hozták létre. Számos új kifejezés született, beszélnek többek között „honi külföldiekről” és „idegen németekről” (Bade 1992: 393, 401), „külföldi útlevelű belföldiekről” és „német nemzetiségű idegenekről” (Nuscheler 1995: 122-től), „az oktatási rendszer szempontjából belföldinek vagy külföldinek számító személyekről”

(Schmalz-Jacobsen és Hansen 1997: 186), „igazi külföldiekről” és a „pusztán statisztikai értelemben vett külföldiekről” (Hradil 1995: 292), „imbolygó külföldiekről” (Mammej és Schiener 1996: 161-től), „beilleszkedett külföldiekről” és „kvázi idegenekről” (Hallson 1996: 276–277), és nem utolsósorban „másféle németekről” (Teo 1994). Máris közzájön forog számos, e körülményeken élcelődő vicc, mint például az újraegyesítés utáni időszakból ez: „Mi a különbség a törökök és a szászok között? A törökök németül beszélnek, és dolgoznak is”. De a restriktív német állampolgársági jog ellenére néhány személy, illetve csoport így is meg tudja szerezni a német állampolgárságot. Ha ezt elérték, megváltozik a jogi státuszuk: „külföldiekből” „belföldiekké” válnak. Ezzel egy időben a radikális – nem utolsósorban a keleti blokk összeomlásából következő – politikai változások az egész politikai színpadot átalakították: új államok vannak születőben, míg mások örökre eltűnnek. Ennek eredményeképpen sok embernek megváltozik az állampolgársága, például a korábbi „csehszlovákokból” „csehek” vagy „szlovákok” lettek. Minden rendteremtési kísérlet csak akkor lehet sikeres, ha stabil viszonyok vannak a társadalmakban. Viszont ha az emberek körülményei egyre instabilabbak, akkor a világ eme valóban létező rendezetlensége félreértések, téves megítélések, tévedések forrásává válik, és ez a hivatalos német statisztikákban is meg fog mutatkozni. Vegyük például a német házasságkötési statisztikát, azon belül is a „vegyes házasságra” vonatkozó oszlopokat, amelyekben a németek és a külföldiek között kötött házasságokra vonatkozó adatokat jelentik meg. Ha naivan szemléljük ezeket a statisztikákat, ha nem vesszük figyelembe a globalizáció korára jellemző rendezetlenséget és instabilitást, akkor jó néhány hamis következtetést fogunk levonni a számokból. Számos kategória nem annyira egyértelmű, mint ahogy első pillantásra látszik. Folyamatosan értelmeznünk kell őket, ez pedig csakis akkor lehet sikeres, ha tisztában vagyunk a történelem és a politika viszontagságaival. Az alábbiakban ezt fejteném ki röviden.

KITÉRŐ: A NEMZETKÖZI HÁZASODÁSI ÉS CSALÁDSTATISZTIKÁK BUKTATÓIRÓL

Az utóbbi évtizedekben újra és újra tanúi lehettünk, hogy a háborúk, a radikális politikai átrendeződések és a nagy világgazdasági válságok igen jellemző módon hatottak a „vegyes” házasságkötések alakulására. A második világháború után például határozott emelkedésnek indultak az amerikai férfiak és a német nők között kötött házasságok. A nyolcvanas években pedig a német férfiak vettek egyre gyakrabban hátrányos gazdasági helyzetű államokból, például a Fülöp-szigetektől vagy Thaiföldről származó nőt feleségül. A keleti blokk összeomlása a legfrissebb kutatások tanulságai alapján ismét átrendezte a házasságpiacot, és a kelet-európai nők foglalták el az ázsiaiak korábbi helyét (Heine-Wiedemann és Ackermann 1992; Lenz et al. 1993).

A nemzetközi házasságpiac elméleteinek megalapozása fényében igen érdekes kérdés lehet, hogy pontosan mekkora növekedésről van szó – erre azonban aligha kaphatunk választ a hivatalos statisztikák adatai alapján (vagy jobb esetben is csak hozzávetőleges képet tudunk alkotni). A Statistisches Bundesamt (Szövetségi Statisztikai Hivatal) adatait böngészve meglepetés érhet minket: 1987-ben 1207 német férfi vett Jugoszláviából származó nőt feleségül, 1991-re ez a szám 1778-ra emelkedett, viszont 1993-ra már csak 1145 olyan férfi akadt, aki a „volt Jugoszláviából származó” (ez a kategória új elnevezése) nővel kötött házasságot. Mi magyarázza ezt a hullámhegyet és -völgyet, miért következett be a várható növekedés helyett erőteljes csökkenés? A hivatalnál történt tudakozódás részleges magyarázatot adott a kérdésre: eszerint a „volt Jugoszlávia” kategóriájába csak a jugoszláv útlevelel rendelkező emberek tartoznak. Azok a személyek viszont, akik új útlevelet kértek (például horvátot vagy szlovént), már egy másik kategóriába, az „egyéb európai államba” kerültek, hogy aztán ott láthatatlanná váljanak. A „Szovjetunió” kategóriáját hasonló módon igazították hozzá a változó politikai körülményekhez, több kisebb csoportra („orosz”, „szovjet”, „fehérorosz”, „ukrán” stb.) bontották. Nem kell túl nagy képzelőerő hozzá, hogy felmérjük, mennyire megnehezíti mindez az összehasonlító vizsgálatokat.

Emellett nem lehetséges, hogy az ilyen kapcsolatokban a német férfiak sem annyira „németek”, és a külföldi párjuk sem annyira „külföldi”, mint ahogy azt az első naiv pillantás alapján gondolnánk? Az egyik korábbi, kétnemzetiségű (*binational*) házasságokkal kapcsolatos szemináriumomon a német férfiak és a kelet-európai nők házasságkötése volt a téma, amikor az egyik hallgató, aki maga is romániai származású német volt, szót kért. Érvelése szerint a kétnemzetiségű házasságkötések kategóriája mesterséges és némileg önkényes is, hiszen az ide sorolt kapcsolatok jó része nem is tartozna ide. Számos olyan férfi van ugyanis, aki kivándorolt hazájából Németországba, megszerezte ott a német állampolgárságot, majd feleséget keresett magának korábbi hazájában, hogy aztán Németországban feleségül vegye. Az ilyen házasságok a hivatalos statisztikákban kétnemzetiségűként jelennek meg (pl. ebben az esetben német–román vegyes házasságként), de ez alig tükrözi a tényleges viszonyokat. A statisztikák olyan embereket is elválasztanak egymástól, olyan személyek válhatnak így „idegenné” egymás számára, akiket szorosan összeköt közös történelmük és származásuk.

És hogy tovább bonyolódjon a helyzet, egy újabb tényezőt is figyelembe kell venni, ti. hogy a globalizáció korában sok embernek nemcsak egy, hanem két útlevele is van. Az állami szabályozó politika szemszögéből nézve a kettős állampolgárság persze nem több, mint új problémák forrása. Mert hova is soroljuk be az ilyen személyeket a demográfiai statisztikákban: a honiak vagy a külföldiek csoportjába? Ahogy az várható volt, a kérdés kezelésére új szabályozásokat alkottak. Az eddig leírtak fényében az sem fog az elementáris meglepetés erejével hatni, hogy ezek az új szabályozások ismét csak paradox

helyzeteket hoztak létre. Vegyük a német–spanyol házasságba születő gyermekek példáját: „ezek a gyerekek rendszerint mindkét állampolgárságra szert tesznek, így a német statisztikákban németként, a spanyolban pedig spanyolként jelennek meg” (Thränhardt 1995: 5). E számolási gyakorlat ismerete nélkül nem tudjuk megfelelően értelmezni az így kapott számokat. Németország öt nagy nemzetiségi csoportja közül „a német statisztikák szerint egyedül a spanyolok száma csökken évről évre” (uo.). De csak azért, mert számos német–spanyol házasság létesül, és az ezekbe születő gyermekek a statisztikákban már kizárólag németekként szerepelnek. Ha a spanyol statisztikákat vennénk alapul, megint más kép bontakozna ki.

Csak a témát lezáró csattanóként mesélném el azt a történetet, melyet (szintén a kétnemzetiségű házasságokkal kapcsolatos szemináriumon) az egyik hallgató hozott tudomásomra. Német–görög szülők házasságából született, kettős állampolgárként mind német, mind görög útlevéllel rendelkezett, éppúgy, ahogy a nővére is. Egyszer a nővérel Angliába utaztak, de csak a görög útlevelét vitte magával, mivel a németet épp nem találta. A nővére ellenben német útlevéllel indult el. Amikor beutaztak ismét Németországba, a nővérét simán átengedték a határon, minthogy ő „német”, őt magát, a „görögöt” viszont alaposan átvizsgálták és kikérdezték.

HOGYAN ÉLJÜNK A RENDEZETLENSÉGGEL?

Gertrude Stein még könnyen mondhatta, hogy „a rózsza az rózsza az rózsza az rózsza”.²⁷ Mint azt az eddigi fejtegetések is mutatják, az már sokkal kevésbé egyértelmű kérdés, hogy ki zsidó, és ki német. A tömeges migráció és a globalizáció korszakára különösképpen igaz, hogy nem a származás, a faj, az etnikum vagy a vér mérvadó abból a szempontból, hogy ki hova tartozik, ki kicsoda, hanem a törvények, paragrafusok és különféle előírások – a végleges döntés tehát az ezeket értelmező személyektől: bürokratáktól, bíróktól, hivatalnokoktól, ügyintézőktől, az ő belátásuktól, emberségüktől, türelmüktől, vagy önkényüktől, hangulataiktól, tévedéseiktől, előítéleteiktől és korlátoltságuktól függ. E körülmények közepette könnyen előfordulhat, hogy az embernek hazudnia kell, hogy az igazat mondhassa. Erre világít rá Joseph Roth a *Juden auf Wanderschaft* (Vándorló zsidók) című esszéjében.

„Az asztal mögött egy olyan ember ül, aki a zsidókat nagy általánosságban, a keleti zsidókat pedig különösképpen nem szívleli. Ez az ember okmányokat fog követelni. Abszurd okmányokat. Keresztény bevándorlóktól sohasem kérnek ilyen iratokat. Emellett az ő papírjaikat mindig rendben valónak találják, hiszen nekik érthető és

---

27 Utalás Stein 1913-ban írt, 1922-ben megjelent *Sacred Emily* című versének egyik sorára – a ford.

európai, míg a zsidóknak érthetetlen és zsidó nevük van. De még ez sem elég: a zsidók két-három családnévvel rendelkeznek, amiket a *recte* vagy a *false* előtagok kötnék össze. Egyszerűen nem tudni, hogyan hívják őket! Ráadásul a szülőket csak a rabbi adta össze, ami miatt ezek a házasságok jogi értelemben nem is érvényesek. Ha mondjuk a férjet Weinstocknak, a feleséget pedig Abramofskynak hívták, akkor az e házasságból származó gyerekeket Weinstock recte Abramofskynak vagy Abramofsky false Weinsteinnek fogják nevezni. Fiuk a Leib Nachmann keresztnévet kapta, de mivel ez a név bonyolult, és esetleg tenyérbe mászónak találhatják az emberek, inkább Leónak hívatja magát. Vagyis: Leib Nachmann alias Leo Abramofsky false Weinstock.

Az ilyen nevek csak problémákat okoznak a rendőrségnek, és a rendőrség nem szereti a problémákat. De ez nem elég, még a születési dátumok sincsenek rendben. És persze általában az összes okmányuk elégett. (Tudjuk, hogy a kis galíciai, litván vagy ukrán helységekből csak úgy fel szoktak gyulladni az anyakönyvi hivatalok.) Nem rendelkeznek semmiféle papírral. Nem tisztázott az állampolgárságuk. És tovább bonyolították a kérdést a háború és a versailles-i békék. Hogy is jött maga át a határon? Útleveél nélkül? Vagy hamis útleveéllel? Hát, akkor nem is úgy hívják, ahogy hívják. Olyan sok nevet megadott, hogy azok már eleve gyanúsak, és itt az objektív bizonyíték, hogy tényleg hamisak.

Visszaküldjük hát – egyszer, kétszer, háromszor. Majd csak rájön a zsidó, hogy nincs más választása, mint hamis adatokat megadni, hogy igaznak látsszanak. Egy névre kell korlátoznia magát, ami ugyan valószínűleg nem az övé, de legalább hihető. A rendőrség arra ösztönözte a keleti zsidókat, hogy a valós, de kusza körülményeiket kitalált, de rendezettekkel palástolják. És akkor még csodálkoznak rajta, hogy a zsidók hajlamosak hamis adatok megadására. A rendőrség naiv követeléseiben azonban eddig senkinek sem szúrtak szemet” (Roth [1927] 1985: 41–42).

Zygmunt Bauman társadalomelméletéhez kapcsolódva azt mondhatjuk, hogy a modernitás projektje az egyértelműség és a rend létrehozása volt. Ez azonban az újabb és újabb purifikálási kísérletek veszélyét rejti magában, hiszen meg kell szabadulni a projekt zavaró tényezőitől, mindentől, ami nem passzol bele a sémákba ([1991] 1992). A németek esetében a rendteremtési és osztályozási kísérletek ismeretes módon a faji ideológia, az üldözés és a szisztematikus megsemmisítés rémületébe torkollottak. Az elkülönítés a túlélők egész életére rányomta a bélyegét. Egyikük, Helge Domin írta a *Mit leichtem Gepäck* (Könnyű poggyász) című versében:

„Ne szokd meg.
Nem szabad megszoknod.
A rózsza – rózsza.
De az otthon –
nem otthon” (Domin 1962: 49).

De térjünk vissza Baumanra. A modernitás az egyértelműség és rend ígérétevel lépett fel – és bár könnyen meglehet, hogy ideig-óráig sikerült is elfojtania az ambivalenciákat, életlenségeket és bizonytalanságokat, tartósan sohasem fogja tudni eltüntetni őket. Sőt éppen a saját dinamikájából adódóan mindig újabb és újabb ambivalenciákat hoz létre. Már régóta nem csak a zsidók vándorolnak. A modernitás alatt a politikai átrendeződések, a szegénység, az éhezés, az erőszak és az üldözés tévelygők, menekültek és vándorlók millióit hozták mozgásba az egész világon. Ez az egyik fő oka, hogy az életpálya bizonytalansága válik a modernitás meghatározó jellemzőjévé, mi több, alapvető társadalmi tapasztalatává.

Az életrajzbeli bizonytalanságok kényelmetlenséget okozhatnak, irritálóak, zavaróak lehetnek. Könnyen meglehet, hogy az ilyen körülmények között élő emberek félnékké válnak, és szenvedélyesen hasonulni akarnak a többséghez, de az ellenkező eset is elképzelhető: a bizonytalanságok felszabadítják és fogékonyra teszik őket az újféle tapasztalatokra és nézőpontokra. A helyzetek szétszabdaltsága az „ihlet” forrásává válhat, ahogy azt már Kafka is kifejtette a korabeli fiatal írók generációjával – és nyilván saját életével – kapcsolatban.²⁸ Manapság hasonló helyzetben vannak azok az írók, akik a volt brit birodalom legkülönbébb szegleteiből származnak. Az utóbbi években szó szerint meghódították az angol irodalmat – ők azok, akik képesek szakítani az uralkodóvá vált unalommal és fáradt szépszissel, akik „ragyogó színeikkel, furcsa ritmusaikkal és idegen nézőpontjaikkal átalakítják” az angol nyelvet (Iyer 1996: 9).

„Londonban minden évben, a Booker-díj kiosztásakor megünneplik az irodalmi hagyományokat. [...] 1981-ben Salman Rushdie modern Indiáról írt mozgalmas, sokszereplős eposza, *Az éjfél gyermekei* kapta az elismerést. Az azóta eltelt években

---

28 Kafka az 1921. júniusi keltezésű Max Brodnak címzett levelében írta a fiatal zsidó írókkal kapcsolatban: „el, csak el a zsidóságtól, többnyire az apák homályos egyetértésével (ez a homály volt a felháborító), erre törekedtek csaknem mind, akik németül kezdtek írni, ezt akarták, ám a hátsó lábacskaikkal még ott ragadtak az apa zsidóságában, a két mellsővel pedig nem találtak új talajt. Ezen kétségbeestek, s máris megvolt az ihletük” (Kafka [1958] 1981: 695). [Az idézetet Tandori Dezső magyarította – *a ford.*]

többek között két ausztrált, egy maori ősókkal rendelkező új-zélandit, egy dél-afrikait, egy lengyel származású író, egy nigériait, egy otthonától távol élő japánt, egy írt és egy skótot ért ugyanez a megtiszteltetés. [...]

A húszezer font jutalommal járó díjat 1992-ben két személy kapta. Egyikük, Barry Underwood, angol, aki finn nőt vett feleségül és Olaszországban él. [...] A másik díjazott, Michael Ondaatje, Srí Lankán született, indiai, holland és angol ősök leszármazottja. Nagy-Britanniában végezte iskoláit, és már jó ideje Kanadában lakik, miközben testvérei a világ négy kontinensén élnek. [...] Öt nappal korábban pedig Derek Walcott kapta az irodalmi Nobel-díjat. A költő Saint Lucián született, afrikai, holland és angol felmenői vannak. Manapság Boston és Trinidad között ingázik; »megosztott felügyelet alatt álló gyerek vagyok« – mondja magáról” (Lyer 1996: 9).

Ezt az újonnan létrejött csoportot Salman Rushdie, aki maga is köztük tartozik, *'translated men'*-nek: 'lefordított, áthelyezett emberek'-nek nevezte el. Ondaatje Booker-díjas könyve pedig kifejezetten a posztkoloniális lelkek eme új „neméről” szól, azokról a „nemzetközi fattyúkról”, akiket a következőképp jellemez: „megszülettünk valamelyik országban, és egy másikban élünk. Egész életünkben azért küzdünk, hogy visszatérhessünk szülőföldünkre, vagy fordítva, hogy végképp elszakadhassunk tőle” (Ondaatjeet idézi Lyer 1996: 10). „Kötőjeles léttel” (i. m.: 12) bírnak: abban reménykednek, hogy sikerülhet a világok közötti egyensúlyozó mutatvány, és képesek lesznek a legkülönbözőbb hagyományokból kiválogatni a számukra szükséges vagy kívánatos elemeket. „Nem a gyarmati munkamegosztás, hanem a második világháború után keletkezett nemzetközi kultúra hozta létre [őket]. Ahhoz a közönséghez szólnak, amely ugyanolyan vegyes származású és gyökértelen, mint ők maguk. Annak az új posztimperiális viszonyrendszernek a teremtői és teremtményei”, amelyben kontinensek és kultúrák keverednek egymással (i. m. 11).

„Mindannyian olyan keresztutakon foglalták el hídfőállásaikat, ahonnan megfigyelhetik és értelmezhetik az egyre kisebbé, egyre mobilabbá és meghatározhatatlannabbá váló globális falunkat. Kik ők? Például az az indiai író, aki egy olyan Londont ír le, ami jobban hasonlít Mumbaihoz, mint az magára; vagy azok a japán regényírók, akik nem bírják a japán regényeket; kínai írónők, akik arról a Kínáról írnak, amit már csak nagyanyáik elbeszéléseiből ismernek. Mind »kétéltűek«, de nem abban az értelemben, hogy van egy régi és egy új otthonuk, hanem inkább azért, mert két »félleg-meddig otthonuk« van. Meghatározhatatlanságuk mindannyiuk meghatározó jegye” (Lyer 1996: 12).

Ezért nem véletlen, hanem inkább szükségszerű, hogy a többszörös hazával rendelkező szerzők hagyományában a regények központi kérdése az identitás: „központi témájuk

az anyaországok és anyanyelvek között tépelődők kényes helyzete. Bharati Mukherjee *not quite*-oknak hívja a nem teljesen odatartozó, nem egyértelműen meghatározható személyeket” (Iyer 1996: 13). Joan Riley (1985) regénye, az *Unbelonging* (Sehova se tartozás) rájuk utal, olyan emberekre, akiknek életrajzában például jamaicai, angol és amerikai utak keresztezik egymást. Ebből olyan identitások jönnek létre, amelyek Salman Rushdie szerint „egyszerre plurálisak és partikulárisak” (Rushdie-t idézi Iyer 1996: 13).

Szociológiai szempontból azt mondhatnánk, hogy a globális falu ezen új lakosait nem morzsolják szét a folyamatos besorolási kísérletek, hanem épp ellenkezőleg: ezekből az állandó súrlódásokból nyerik erejüket. A szerencsés esetek az individualizációs folyamatok pozitív, sikeres kimenetelű oldalát, a „kockázatos szabadságban” rejlő lehetőségeket példázzák (Beck és Beck-Gernsheim 1994). Az életrajzi bizonytalanságnak tehát két oldala van. Tehertéllé válhat, de felszabadító is lehet: a merev kategóriákkal való játékos bánásmóddra, az éles megfigyelőképesség kialakítására készíthet, de a lehető legveszélyesebb fegyver, a nevetés forrásává is válhat. „Rendzavarók” válnak belőlük (nem véletlen az sem, hogy Marcel Reich-Ranicki (1973) e fogalmat használta a zsidók német irodalomban betöltött szerepének leírására). Múltbéli és jelenkori példák is illusztrálhatják e megnevezés jogosságát. Vizsgálatok mutatták ki például, hogy a „vegyes családokban” élők partnereik és gyerekeik által mennyire másképpen tapasztalják meg a világot, hogyan kezdik másképp érzékelni környezetüket, és küzdenek a megszokott gondolkodási sémák ellen (Rosenblatt et al. 1995: 215-től; Alibhai-Brown és Montague 1992). Megtanulják, hogy ne csak a nyílt diszkriminációt lássák, hanem azt a néma előítéletekből, ki nem mondott értékelésekből és nem tudatos korlátoltságokból szőtt finom szövédéket is, amely magától értetődő módon hálózza be mindennapjainkat. Vagy – hogy múltbéli példát említsünk – felidézhetnénk a Rosenstrasse-i nőknek a náccal szembeni látványos és sikeres tiltakozó akcióját is (Stolzfus 1989, 1996; Jochheim 1993; Spiegel 1993). Sok száz vegyes házasságban élő, legtöbb esetben „árja” nő kelt fel ekkor. 1943 februárjában, amikor elrendelték férjeik és gyermekeik deportálását, gyülekezni kezdtek az utcákon, és napokon keresztül, kitaratóan, szavalókórusokkal követelték hozzátartozóik szabadon bocsátását. És megjelentek az őket támogató szintén „árja” rokonaik és barátai is. Nagyon sokféle ember bukkant fel a feleségeken kívül is: igazi nagy tekintélyű, törzsökös berliniek, nemesek, egy Wehrmacht-egyenruhát viselő katona, sőt még egy, a náci párt aranyjelvényét²⁹ viselő nő, Potsdam polgármesterének felesége is, akinek nővére szintén zsidó férfihoz ment feleségül.

E példákon végigtekintve kezd világossá válni, hogy a különböző kultúrák és nemzetek között mozgó emberek miért is jelentenek (legalábbis bizonyos értelemben) problémát a társadalmi rend számára. „Lázadozásra” adhatnak példát, magatartásukkal másokat is megfertőzhetnek. Emiatt „megbízhatatlanok” és gyanúsak. Veszélyes hordák, az

---

29 A Deutscher Orden és a Blutorden után az NSDAP harmadik legfontosabb kitüntetése – *a ford.*

ellenállás szálláscsinálói, hiszen képesek fittyet hányni a hagyományos korlátokra, és mást is megpillantani, mint ami közvetlenül adott, mint ami elő van írva számukra. Képesek felismerni a fennálló viszonyok önkényességét, tetszőlegességét, sőt véletlenszerűségét – ellen tudnak állni a megszokás hatalmának. Ez már szubverzió: emiatt kényelmetlenek a rendszer számára.

Lehet, hogy épp ők, a sehova se tartozók azok, akik le tudják rombolni a „szolgaság acélkemény építményét”³⁰ Ez aztán már végképp illetlen, sőt megbocsáthatatlan lenne – ha sikerülne.

Fordította: Berger Viktor

HIVATKOZOTT IRODALOM

Aichinger, Ilse (1978): *Die größere Hoffnung*. Fischer.

Alibhai-Brown, Yasmin – Anne Montague (1992): *The Color of Love. Mixed Race Relationships*.
Virago.

Amery, Jean ([1978] 1986): Jean Amery. In: *Mein Judentum*. Szerk.: Schultz, Hans Jürgen.
Deutscher Taschenbuch-Verlag: 67–76.

Bade, Klaus J. (1992): Paradox Bundesrepublik: Einwanderungssituation ohne
Einwanderungsland. In: *Deutsche im Ausland. Fremde in Deutschland. Migration in
Geschichte und Gegenwart*. Szerk.: Uő. Beck: 391–410.

Bauman, Zygmunt ([1991] 1992): *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*.
Junius.

Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth (szerk.) (1994): *Riskante Freiheiten.
Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Suhrkamp.

Ben-Horin, Meir (1963): Intermarriage and the Survival of the Jewish People. In:
Intermarriage and Jewish Life. A Symposium. Szerk.: Cahnmann, Werner J. Theodor
Herzl Foundation: 38–50.

---

30 Stahlhartes Gehäuse der Hörigkeit: két Max Weber-i kifejezés összevonása. Egyik összetevője, az 'acélkemény építmény' (*stahlhartes Gehäuse*), *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemében* (Gondolat, [1904–1905] 1982: 287) szerepel, ahol is a szerző a gépi alapokon szerveződő (és ezért a protestáns etikát már nélkülözni tudó) kapitalizmus struktúráinak megmerevedésére utal. A másik kifejezés a 'szolgaság háza' (*Gehäuse der Hörigkeit*), amely – hasonló felhangokkal – a politika szférájára és a bürokráciára vonatkozik (vö. Max Weber: Zur Lage der bürgerlichen Demokratie. In: *Rußland*. Interneten: <http://www.zeno.org/Soziologie/M/Weber,+Max/Schriften+zur+Politik/Zur+Lage+der+b%C3%BCrgerlichen+Demokratie+in+Ru%C3%9Fland> [Letöltve: 2011.06.02.]) – *a ford.*

- Braach, Mile ([1992] 1994): *Rückblende. Erinnerungen einer Neunzigjährigen*. Fischer.
- Brückner, Peter (1980): *Das Abseits als sicherer Ort. Kindheit und Jugend zwischen 1933 und 1945*. Wagenbach.
- Davis, James F. (1991): *Who is Black? One Nation's Definition*. The Pennsylvania University Press.
- Der Spiegel* (1993). No. 8.: 58–68.
- Der Spiegel* (1996a). No. 22.: 22–25.
- Der Spiegel* (1996b). No. 25.: 19.
- Domin, Hilde (1962): *Rückkehr der Schiffe. Gedichte*. Fischer.
- Domin, Hilde ([1978] 1986): Hilde Domin. In: *Mein Judentum*. Szerk.: Schultz, Hans Jürgen. Deutscher Taschenbuch-Verlag: 88–99.
- Focus* (1997). No. 7.: 68–71.
- Gates, Henry Louis (1995): *Colored People*. Viking.
- Gross, Leonard (1983): *Versteckt. Wie Juden in Berlin die Nazi-Zeit überlebten*. Rowohlt.
- Habermas, Jürgen (1985): *Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine Politische Schriften V*. Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Suhrkamp.
- Hallson, Fridrik (1996): Lebensweltliche Ordnung in der Metropole. In: *Die bedrängte Toleranz. Ethnisch-kulturelle Konflikte, religiöse Differenzen und die Gefahren politisierter Gewalt*. Szerk.: Heitmeyer, Wilhelm – Dollase, Rainer. Suhrkamp: 271–312.
- Hecht, Ingeborg (1984): *Als unsichtbare Mauern wuchsen. Eine deutsche Familie unter den Nürnberger Rassengesetzen*. Hoffmann und Campe.
- Heine-Wiedemann, Dagmar – Ackermann, Lea (1992): *Umfeld und Ausmaß des Menschenhandels mit ausländischen Mädchen und Frauen*. Kohlhammer.
- Heller Ágnes (1994): Die Zerstörung der Privatsphäre durch die Zivilgesellschaft. In: *Ästhetik und Kommunikation*, Vol. 23., No. 85–86.: 23–35.
- Hermann, Helga (1995): Ausländische Jugendliche in Ausbildung und Beruf. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Vol. 43., No. 35.: 23–29.
- Hradil, Stefan (1995): Die Sozialstruktur Deutschlands im europäischen und internationalen Vergleich. In: *Gesellschaftlicher Wandel in Deutschland*. Szerk.: Schäfers, Bernhard. Enke: 286–321.
- International Herald Tribune* (1996). No. 20–21.: 5.
- Iyer, Pico (1996): The Empire Writes Back. Am Beginn einer Weltliteratur? In: *Neue Rundschau*, Vol. 107., No. 1.: 9–19.
- Jochheim, Gernot (1993): *Frauenprotest in der Rosenstraße. „Gebt uns unsere Männer wieder“*. Ed. Hentrich.
- Kafka, Franz ([1958] 1981): *Naplók, levelek. Válogatás*. Európa.

- Kleiber, Lore – Gömusay, Eva-Maria (1990): *Fremdgängerinnen. Zur Geschichte binationaler Ehen in Berlin von der Weimarer Republik bis in die Anfänge der Bundesrepublik*. Ed. CON.
- Knopf, Michael (1995): Die späte Identitätskrise des deutschen Bürgers W. In: *Süddeutsche Zeitung*, No. 26–27.: 53.
- Kohlhaas, Irene (1996): Cím nélkül. In: *Der Spiegel*, No. 22.: 25.
- Kureishi, Hanif (1990): *The Buddha of Suburbia*. Faber and Faber.
- Landmann, Michael ([1978] 1986): Michael Landmann. In: *Mein Judentum*. Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Lenz, Ilse – Ramil-Weiss, Norma – Thiemann, Heidi (1993): *Internationaler Frauenhandel. Eine Untersuchung über Prostitution und Heiratshandel in Nordrhein-Westfalen*. Ministerium für die Gleichstellung von Frau und Mann des Landes Nordrhein-Westfalen.
- Mamme, Ulrich – Schiener, Rolf (1996): Das BiB-Aussiedlerpanel – Methodische Überlegungen zur Repräsentativität. In: *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, Vol. 21., No. 2.: 145–170.
- Mecheril, Paul – Teo, Thomas (szerk.) (1994): *Andere Deutsche. Zur Lebenssituation von Menschen multiethnischer und multikultureller Herkunft*. Dietz.
- Mulisch, Harry ([1992] 1995): *Die Entdeckung des Himmels*. Rowohlt. [Magyarul: *A menny felfedezése*. Cartaphilus, 2008.]
- Monath, Hans (1995): Sie sind ja gar kein Deutscher! In: *Die Tageszeitung*, július 27.: 1.
- Morley, John David (1995): Inländer und Ausländer. Amerika wird ethnisch kartographiert. In: *Süddeutsche Zeitung*, április 28.: 11.
- Neckel, Sighard (1997): Die ethnische Konkurrenz um das Gleiche. Erfahrungen aus den USA. In: *Was hält die Gesellschaft zusammen?* Szerk.: Heitmeyer, Wilhelm. Suhrkamp: 255–275.
- Nuscheler, Frank (1995): *Internationale Migration. Flucht und Asyl*. Leske und Budrich.
- Oberlaender, Franklin A. (1996): „Wir aber sind nicht Fisch und Fleisch“. *Christliche „Nichtarier“ und ihre Kinder in Deutschland*. Leske und Budrich.
- Oguntoye, Katharina – Opitz, May – Schultz, Dagmar (szerk.) (1992): *Farbe bekennen. Afrodeutsche Frauen auf den Spuren ihrer Geschichte*. Fischer.
- Pries, Ludger (1998): Transnationale soziale Räume. Theoretisch-empirische Skizze am Beispiel der Arbeitswanderungen Mexiko-USA. In: *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Szerk.: Beck, Ulrich. Suhrkamp: 55–86.
- Reich-Ranicki, Marcel (1973): *Über Ruhestörer. Juden in der deutschen Literatur*. Piper.
- Riley, Joan (1985): *The Unbelonging*. Women's Press.

- Rogge, Heinz (1965): Das Problem des Übertritts farbiger Amerikaner in die weiße Gesellschaft. In: *Soziale Welt*, Vol. 17., No. 2.: 151–166.
- Rosenblatt, Paul C., – Karis, Terri A. – Powell, Richard D. (1995): *Multiracial Couples. Black & White Voices*. Sage.
- Rosenstrauch, Hazel (szerk.) (1988): *Aus Nachbarn wurden Juden. Ausgrenzung und Selbstbehauptung 1933–1942*. Transit.
- Roth, Joseph ([1927] 1985): *Juden auf Wanderschaft*. Kiepenheuer und Witsch.
- Schmalz-Jacobsen, Cornelia – Hansen, Georg (szerk.) (1997): *Kleines Lexikon der ethnischen Minderheiten in Deutschland*. Beck.
- Schneider, Richard Chaim (1995): Minorität und Minoritäten. Schwarze Juden in den USA. In: *Süddeutsche Zeitung*, jülius 3.
- Schoeps, Julius H. (1996): Ostjuden unerwünscht? In: *Allgemeine Jüdische Wochenzeitung*, jünius 27.: 1.
- Schuhler, Juliane (1992): *Ich bin weder schwarz noch weiß, ich bin kunterbunt. Porträt über Amadeo Richardson*. (A Bayerischer Rundfunk dokumentumfilmje.)
- Schultz, Hans Jürgen (szerk.) ([1978] 1986): *Mein Judentum*. Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Selig, Wolfram – Seligmann, Richard (1983): *Ein jüdisches Schicksal*. Stadtarchiv München.
- Spickard, Paul R. (1989): *Mixed Blood. Intermarriage and Ethnic Identity in Twentieth-Century America*. University of Wisconsin Press.
- Statistisches Bundesamt (szerk.) (1995): *Im Blickpunkt. Ausländische Bevölkerung in Deutschland*. Metzler und Poetschel.
- Stolzfus, Nathan (1989): „Jemand war für mich da“. Der Aufstand der Frauen in der Rosenstraße. In: *Die Zeit*, No. 30. (jülius 21.): 9–13.
- Stolzfus, Nathan (1996): *Resistance of the Heart. Intermarriage and the Rosenstrasse Protest in Germany*. W. W. Norton.
- SZ-Magazin* (1995): November 24.: 4.
- Teo, Thomas (1994): „... ich muß mich nicht entscheiden, ich bin beides...“. Zur entwicklung und Sozialisation bi-/multirassischer Identität. In: *Psychologie und Multikulturelle Gesellschaft. Problemanalysen und Problemlösungen*. Szerk.: Thomas, Alexander. Verlag für Angewandte Psychologie: 82–93.
- Tizard, Barbara – Phoenix, Ann (1993): *Black, White or Mixed Race? Race and Racism in the Lives of Mixed Parentage*. Routledge.
- Thränhardt, Dietrich (1995): Die Lebenslage der ausländischen Bevölkerung in der Bundesrepublik Deutschland. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Vol. 43., No. 35.: 3–13.
- Walk, Joseph (szerk.) (1981): *Das Sonderrecht für die Juden im NS-Staat. Eine Sammlung der gesetzlichen Maßnahmen und Richtlinien – Inhalt und Bedeutung*. C. F. Müller.

White, Walter Francis ([1948] 1995): *A Man Called White. The Autobiography of Walter White*.
The University of Georgia Press.